

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาโครงการนี้นั้นอาจต้องคำนึงถึงแนวคิดและทฤษฎีแวดล้อมหลายประการเพื่อนำไปสู่ผลของ
เนื้องานที่เข้าใจถึงความจริงที่สุด เพราะการคำนึงถึงชุมชนและสถาปัตยกรรมชุมชนจำเป็นต้องใช้แนวคิดที่นำมา
จัดการงานวิจัยนี้ที่ครอบคลุมถึงและมองไปในแง่ต่างๆ ไม่เฉพาะแต่สถาปัตยกรรมกับการอนุรักษ์ หรือแง่ชุมชน แต่
ยังต้องคำนึงถึงแนวความคิดแวดล้อมอื่นที่จะสามารถนำไปใช้จัดการโครงการได้ ซึ่งในการศึกษาโครงการนี้นั้นมี
ลักษณะของข้อมูลแนวความคิดทางทฤษฎีตลอดจนแนวทางที่นำไปสู่การปฏิบัติจริง ตั้งแต่ วรรณกรรมแนวคิดที่
สืบเนื่องถึงโครงการและพื้นที่ศึกษา ,แนวความคิดที่สนับสนุนโครงการ ,และแนวความคิดทฤษฎีที่นำมาใช้จัดการ
โครงการ ตลอดจนโครงการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐานริมน้ำและวิถีชีวิตริมน้ำของไทย

จากที่แนวความคิดเกี่ยวกับวิวัฒนาการและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนนั้นนั้นผู้ศึกษาโครงการต้องการนำ
หลักการก่อสร้างชุมชนเพื่อให้ทราบถึงที่มาที่ไปของชุมชนในพื้นที่ศึกษา นอกจากนี้ยังทำให้สามารถทราบถึง
รูปแบบชุมชนในพื้นที่ศึกษาว่ามีลักษณะใด และยังสามารถนำแนวคิดนี้มาวิเคราะห์ร่วมกับเรื่องราวความสำคัญ
ทางประวัติศาสตร์ให้มองเห็นคุณลักษณะของชุมชนในพื้นที่ศึกษาได้

ความหมายของชุมชนนั้น ในทางสังคมวิทยามีการให้นิยามเป็นจำนวนมากตามประสบการณ์และ
แนวทางในการศึกษาของแต่ละบุคคล โดยทั่วไปแล้วมักให้ความหมายในประเด็นเดียวกัน คือ กลุ่มชนกลุ่มหนึ่ง
อาศัยอยู่ในพื้นที่หนึ่ง ๆ มีอาณาบริเวณที่มีขอบเขตจำกัด มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีการแบ่งปันในสภาวะมุล
ฐานของชีวิตร่วมกัน ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อม ที่แสดงออกด้วยการดัดแปลงปรับปรุง
สภาพแวดล้อมให้เหมาะสมสำหรับการตั้งชุมชนของตน ทำให้เกิดขอบเขตในทางพื้นที่ ที่มีทั้งการขยายตัวและหด
ตัวของพื้นที่ที่ครอบครอง เรียกว่าการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ (Human Settlement) (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2536 อ้าง
ถึงใน พรพนทิพย์ เปี่ยมพุกธากุล, 2537)

ในทางหลักสากลที่จะนำมาเทียบเคียงกับการตั้งชุมชนในไทยที่เกี่ยวข้องนั้น แหล่งตั้งถิ่นฐานเป็นแหล่งที่
มีประชากรอาศัยอยู่รวมกันเพื่อวัตถุประสงค์ในการดำเนินชีวิต และการแสวงหาโอกาสต่าง ๆ ตลอดจนมีความ
ผูกพันและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็เพียงชุมชนขนาดเล็กหรือชุมชนขนาดใหญ่ก็ตาม โดยแนวคิดการตั้ง
ถิ่นฐานมี 4 แบบ คือแบบกลุ่มกระจุกตัว ,แบบแนวยาวตามเส้นทางคมนาคม ,แบบกระจายตัวกันไป และแบบ
กระจายตัวเป็นระเบียบ(ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2536 อ้างใน พรพนทิพย์ เปี่ยมพุกธากุล, 2537 : 5-7) และในเรื่อง
การก่อรูปชุมชนนั้นจะเป็นการรวมกลุ่มของลักษณะกิจกรรมและสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในชุมชนที่มนุษย์สร้างขึ้น
ประกอบกันเข้าเป็นรูปร่างของชุมชนที่เป็นรูปแบบที่เหมาะสมกับกิจกรรมประเภทต่าง ๆ หรืออาจกล่าวได้ว่า การ
ก่อรูปชุมชนเมืองเป็นการรวมกลุ่มขององค์ประกอบต่าง ๆ อันประกอบด้วยองค์ประกอบแวดล้อมทางกายภาพ
และองค์ประกอบแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยปัจจัยที่ก่อให้เกิดและส่งผลให้รูปแบบของแต่ละชุมชนมีลักษณะ
แตกต่างกันที่สำคัญ ได้แก่

- ก. ลักษณะภูมิประเทศ (Nature of the Site) เป็นองค์ประกอบและปัจจัยที่ก่อให้เกิด การก่อรูปชุมชน ในแต่ละพื้นที่ชุมชนที่มีลักษณะแตกต่างกันเช่นชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่ลุ่ม ที่ดอนหรือภูเขา เป็นต้น
- ข. ลักษณะทางประชากร (People or Population) เป็นองค์ประกอบและปัจจัยหลักที่สำคัญในการเกิดการก่อรูปชุมชน เพราะมนุษย์เป็นผู้สร้างวัตถุและลักษณะของกิจกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งธรรมชาติของมนุษย์ในแต่ละพื้นที่ก็มีความแตกต่างกันทั้งทางด้านลักษณะทางสังคมและกายภาพ
- ค. ลักษณะทางกิจกรรม (Human Activities) เป็นกิจกรรมที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกัน แต่เนื่องจากกิจกรรมในแต่ละพื้นที่มีลักษณะที่เหมือนและแตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เชื่ออำนาจและวัตถุประสงค์ ดังนั้นจึงมีผลให้การก่อรูปชุมชน แต่ละพื้นที่มีความเหมือนและแตกต่างกันด้วย
- ง. ระบบขนส่งและคมนาคม (Movement System) เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวของ Urban Form โดยองค์ประกอบของระบบการขนส่งและการคมนาคมที่ส่งผลต่อการก่อรูปชุมชนที่สำคัญ ได้แก่ เส้นทางคมนาคม ชนิดของพาหนะ จุดรับส่งเชื่อมต่อของระบบและองค์ประกอบที่สนับสนุนต่อระบบการขนส่งและคมนาคม
- จ. สัญลักษณ์ของชุมชน (Landmark and Physical Boundary) เป็นเครื่องชี้ลักษณะและทิศทางของเมืองให้กับผู้ที่เข้ามาใช้พื้นที่เข้ามาใช้เมืองและผู้เดินทางซึ่งเป็นลักษณะเด่นอันหนึ่งที่ทำให้เกิด การก่อรูปชุมชน
- ฉ. บทบาทหน้าที่ของชุมชน (Function of City) เป็นเครื่องแสดงถึง การก่อรูปชุมชน ของแต่ละชุมชนในบทบาทหน้าที่ที่แตกต่างกัน อาทิเช่น บทบาทหน้าที่ของเมืองท่องเที่ยว เมืองศูนย์กลางการปกครองและการบริหาร เมืองศูนย์กลางทางการค้าและการบริการหรือเมืองอุตสาหกรรม เป็นต้น

2.1.1. ลักษณะสถาปัตยกรรมและการตั้งถิ่นฐานตามลำน้ำของไทย

จากการที่สังคมไทยในอดีตนั้นมีลักษณะเป็นสังคมเกษตรกรรม ซึ่งจะมีน้ำเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการประกอบอาชีพและการอุปโภคบริโภค ดังนั้นผู้คนในสมัยก่อนจึงนิยมตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณใกล้ๆ กับแหล่งน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณสองฟากฝั่งแม่น้ำซึ่งถือเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบ RIVER LINEAR SETTLEMENT คือตั้งถิ่นฐานยาวไปตามลำน้ำ(ฉัตรชัย พงษ์ประยูร อ้างใน พรรณทิพย์ เปี่ยมพุทธกุล, 2537 : 5-7) อาทิเช่น ในสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาจะมีชุมชนต่างๆ ตั้งอยู่เรียงรายมากมายหลายชุมชน ได้แก่ ชุมชนเมืองปากน้ำ ชุมชนเมืองนครสวรรค์ ชุมชนเมืองอยุธยา กรุงรัตนโกสินทร์ เป็นต้น นอกจากนี้บริเวณสองฟากฝั่งของแม่น้ำสายสำคัญอื่นๆ เช่นแม่น้ำสะแกกรัง แม่น้ำน่าน ก็มีการตั้งถิ่นฐานอยู่เรียงรายอยู่เช่นกัน ดังจะเห็นได้จากในสองฟากฝั่งแม่น้ำปิง แม่น้ำมูล แม่น้ำแม่กลองซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานในลักษณะของชุมชนเมืองขนาดใหญ่หลายเมืองอยู่บริเวณสองฝั่งแม่น้ำสายสำคัญเหล่านี้ นอกจากนี้จะถูกใช้ในการเพาะปลูกและอุปโภคบริโภคแล้ว น้ำยังจะมีอิทธิพลอย่างมากต่อการสัญจรไปมา และการค้าขายของผู้คนในอดีต ซึ่งอิทธิพลดังกล่าวนี้จะสะท้อนออกมาให้เห็นได้จากรูปแบบการขยายตัวของเมืองในอดีตที่ส่วนใหญ่จะขยายไปตามสองฟากฝั่งแม่น้ำ รวมทั้งมีเมืองท่าสำหรับการขนถ่ายสินค้าเกิดขึ้นบริเวณฝั่งริมแม่น้ำสายสำคัญหลายๆ เมืองเช่น เมืองนครสวรรค์ เมืองแม่กลอง เป็นต้น

2.1.1-ก. ความสำคัญของแม่น้ำลำคลองกับชุมชน

สภาพภูมิประเทศมีผลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชน แม่น้ำลำคลอง เป็นลักษณะภูมิประเทศที่มีความโดดเด่นชัดเจน ใช้ประโยชน์นอกจากการสัญจร และยังเป็นพื้นที่ที่ส่งสินค้ารับการอุปโภคบริโภค ดังนั้นจึงเห็นว่า

แม่น้ำเป็นที่อยู่ของชุมชนมาแล้วแต่เริ่มแรกของสังคมที่มารวมกลุ่มกัน (สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา , 2529 : 1) ซึ่งประเทศไทยเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์ด้วยสัญลักษณ์เกี่ยวกับน้ำ ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรม วรรณกรรม นาฏศิลป์ ศิลปะพื้นบ้าน จิตรกรรม ประติมากรรม หรือการวางผังเมืองจะมีบทบาทของน้ำแทรกอยู่ทั้งสิ้น บทบาทของน้ำที่มีต่อสังคมไทยนั้นนอกจากจะเน้นบทบาทในด้านการหล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คนแล้ว สายน้ำยังมีอิทธิพลอย่างมากต่อประเพณีและวัฒนธรรมหลายๆ อย่างของไทยมักจะมี “น้ำ” เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น พระราชพิธีเสด็จพยุหยาตราทางชลมารค ประเพณีสงกรานต์ และรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ในวันสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง การแข่งเรือ การเล่นเพลงเรือ เป็นต้น ปัจจุบันนี้แม้ว่าสภาพของสังคมจะเปลี่ยนแปลงไป ทำให้บทบาทของน้ำที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวไทยลดน้อยลงไปเรื่อยๆ แต่ถึงกระนั้นแม่น้ำก็ยังคงมีความสำคัญในเรื่องของการขนส่งสินค้าบางประเภท มีความสำคัญในขบวนการผลิต และการถ่ายเทของเสียของโรงงานอุตสาหกรรม รวมไปถึงการเป็นแหล่งระบายของเสียของชุมชนที่ตั้งอยู่ริมสองฟากฝั่ง ซึ่งจากปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้เองได้ส่งผลให้ระบบนิเวศน์ พื้นที่นั้นหนาแน่น และทัศนียภาพที่สวยงามของแม่น้ำสายต่างๆ เสื่อมสลายลงไปพร้อมกับบทบาทของน้ำต่อวิถีชีวิตคนไทยที่นับว่า จะลดน้อยลงไปทุกที

การที่ที่ตั้งเมืองอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มรอบฝั่งแม่น้ำจะช่วยเกื้อกูลต่อสภาพของสังคมไทยซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นสังคมเกษตรกรรม และมีความจำเป็นจะต้องใช้น้ำในการเพาะปลูก รวมไปถึงการอุปโภคบริโภค และที่ตั้งของเมืองที่อยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำจะอำนวยความสะดวกในด้านคมนาคมขนส่ง และการติดต่อค้าขาย ดังจะเห็นได้จาก การที่มีตลาดน้ำกระจายตัวตามแม่น้ำลำคลองต่างๆ ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นหลายแห่ง เช่น ตลาดน้ำคลองบางหลวง ตลาดน้ำบางกอกน้อย ตลาดน้ำท่าเตียน ตลาดน้ำปากคลองตลาด ตลาดน้ำคลองมหานาค

2.1.1-ข. องค์ประกอบของชุมชนริมน้ำ

ลักษณะความเป็นชุมชนริมน้ำ เป็นสิ่งที่ต้องทำให้ทราบว่า ที่บอกถึงลักษณะเฉพาะที่แสดงถึง รูปแบบ และลักษณะเฉพาะของชุมชนริมน้ำ ทั้งในด้านทางกายภาพ และด้านความหมายในแง่กิจกรรมที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ริมน้ำ ได้มีแนวคิดของนักวิชาการ ในเรื่องความหมายที่บอกถึงลักษณะและองค์ประกอบชุมชนริมน้ำไว้ดังนี้

ก. **สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา (2529)** ชุมชนริมน้ำ หมายถึง ลักษณะที่เป็นรูปลักษณะที่โดดเด่นของชุมชนไทย มีการสร้างอาคารบ้านเรือนลงบนน้ำประกอบด้วยเรือนแพ ตัวอย่าง เช่น ชุมชนเรือนแพในจังหวัดอุทัยธานี, จังหวัดพิษณุโลก และจังหวัดฉะเชิงเทรา หรือเป็นลักษณะชุมชนสะเทินน้ำสะเทินบก คือ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำหรืออยู่ในน้ำตื้น ๆ รวมทั้งบริเวณที่น้ำท่วม ซึ่งจะประกอบด้วยเรือนไม้ยกพื้นสูง ตัวอย่างเช่น ชุมชนคลองบางกอกน้อย และชุมชนคลองดำเนินสะดวก ดังนั้น สังคมไทยจึงมีวิถีการดำเนินชีวิตแบบชาวน้ำ คือ การสร้างถิ่นฐานอยู่อย่างง่าย ๆ ตามแม่น้ำลำคลอง ซึ่งอาจจะเป็นการอยู่ในน้ำเลยที่เดียวหรืออยู่บนตลิ่งก็ได้

ข. **เทิดศักดิ์ เตะระกิจขจร (2542)** จากการศึกษาชุมชนริมน้ำพบว่า มีองค์ประกอบ คือ

ข.1. วัด ซึ่งเป็นที่รวมจิตใจของผู้คน ชาวพุทธ หรือ โรงเจ (ชาวจีน) ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งคลอง สิ่งบ่งบอกถึงจุดเริ่มต้น ของการก่อกำเนิดชุมชนริมน้ำ

ข.2. ท่าเรือร่วม บ้านริมคลองส่วนใหญ่จะมีพื้นที่ขึ้นลงเรือประจำบ้านอยู่ แต่กรณีที่บ้านอยู่เข้าไปในคลองสายรองหรือคลองสวน ซึ่งเรือหางยาวหลักไม่วิ่งผ่าน ก็ต้องอาศัยเรือแท็กซี่ ในบริเวณหนึ่งมาส่งที่ท่าเรือร่วมดังกล่าว นอกเหนือไปจากท่าเรือร่วมหน้าวัดแล้ว บริเวณที่เป็นท่าเรือนั้นก็จะเป็นจุดศูนย์รวมของชุมชนไปด้วย

ข.3. ตีลังหรือเขื่อน เป็นตัวกำหนดแนวเขตของลำน้ำตามธรรมชาติเพื่อกันคลื่นซัด เดิมเริ่มจากตีลังดิน ต่อมาทำเขื่อนไม้ ต่อมาทำเขื่อนหินทิ้งเพื่อรักษาหน้าดินแล้วนำหินมาถมเป็นกำแพงล้อมบ้านตนเองแล้วนำไปสู่การเขื่อนคอนกรีตทับหินที่รวมกันเป็นเขื่อนคอนกรีตทับหินรวมกันเป็นเขื่อนคอนกรีตเสริมเหล็กแบบถาวรในที่สุด

ค. อรศิริ ปาณินท์ และคณะผู้วิจัยฯ (2527) องค์ประกอบของชุมชนริมน้ำจากการศึกษารูปแบบอาคารพักอาศัยชุมชนริมน้ำคลองบางกอกน้อย มีดังนี้

ค.1 การวางอาคาร : การวางอาคารในลักษณะที่สัมพันธ์กับลักษณะทางกายภาพของคลอง เช่น วางยาวตามแนวลำคลอง เพื่อรับลม และให้เกิดการระบายถ่ายเทอากาศได้อย่างเต็มที่ (cross ventilation) โดยหันด้านหน้าสู่คลอง ส่วนด้านหลังอาจเป็นส่วนเพาะปลูก

ค.2 ความสัมพันธ์กับน้ำ : การปลูกอาคารบนดิน ควรมีลักษณะที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างน้ำกับชีวิตความเป็นอยู่ และกิจวัตรประจำวัน เช่น การยื่นตัวเรือนบางส่วนออกไปในน้ำ โดยอาจเป็นส่วนของชานหรือมีศาลาท่าน้ำ และทางเดินหรือบันได ที่สามารถลงสู่น้ำ หรือสำหรับเทียบเรือ ซึ่งนับเป็นสัญลักษณ์ของการเชื่อมต่อสู่สังคมภายนอกด้วย

ค.3 เขื่อน : การสร้างเขื่อนกันน้ำเซาะ หรือวัตุบรรเทาแรงคลื่น ที่เกิดจากความเร็วของเรือสัญจรมีหลากหลายลักษณะ ไม่เกิดความซ้ำซากตลอดแนวคลอง โดยอาจมีลักษณะที่เป็นถาวรหรือกึ่งถาวร เช่น การก่อหินเรียงซ้อน และอาจยึดหินเข้าหากันด้วยซีเมนต์ เพื่อให้ผิวขรุขระมีชีวิตชีวา บางส่วนอาจเป็นเขื่อนคอนกรีตเสริมเหล็ก และในบางกรณีอาจเป็นวัตุบรรเทาคลื่น ซึ่งมีลักษณะชั่วคราว เช่น การผูกไม้ไผ่เป็นมัดและยึดหลักด้วยเสาปักในน้ำ ซึ่งบ่งบอกถึงอาณาเขตได้ด้วย

ค.4 รั้ว : กรณีที่จำเป็นต้องมีการสร้างรั้วเพื่อความเป็นส่วนตัว และความปลอดภัย ควรเป็นรั้วโปร่งเพื่อรับลม และระบายถ่ายเทอากาศ และเพื่อการไหลวนของที่ว่าง ให้มีความต่อเนื่องระหว่างตัวอาคารกับน้ำ แต่ในกรณีที่จำเป็น ไม่ควรสร้างรั้วเพราะเป็นการกันความสัมพันธ์กับเรือนข้างเคียง ซึ่งจะมีผลต่อการดูแลสอดส่องความปลอดภัยให้ซึ่งกันและกัน

ค.5 ศาลา : ชาน หรือ ศาลา อาจมีหน้าที่ใช้สอยเฉพาะหรือพื้นที่ใช้สอยแบบอเนกประสงค์ โดยเฉพาะชานหน้าบ้าน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการเชื่อมต่อระหว่างภายในและภายนอกระหว่างอาคารกับน้ำ โดยชานอาจมีม้านั่งสำหรับพักผ่อน มีการตั้งศาลพระภูมิ มีการตกแต่งด้วยไม้กระถางเพื่อความสดชื่น และในกรณีที่พื้นที่ใช้สอยอาจตกแต่งในลักษณะที่สามารถกันแดด ด้วยการมีชานอเนกประสงค์หน้าบ้านสามารถคงไว้ซึ่งประเพณีวัฒนธรรม เช่น การออกมาตักบาตรยามเช้า การมีชานยังเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้อยู่อาศัยลงไปอาบน้ำ โดยมีวัตุประสงค์ของร่างกายที่ต้องการบรรยากาศของความสนุกสนานมากกว่าวัตุประสงค์การชำระร่างกาย อีกทั้งยังสามารถใช้ชานเป็นจุดขนส่งสินค้าผลผลิตของครัวเรือนได้ด้วย ขนาดของชานให้ขึ้นอยู่กับความจำเป็นในการประกอบกิจกรรมของแต่ละครัวเรือน

ค.6 หลังคา : องค์ประกอบสำคัญอีกสิ่งหนึ่งของความเป็นอยู่แบบชาวบ้าน คือ หลังคาเรือน ซึ่งตามความหมายทั่วไปของหลังคา คือ กำบังแดด-ฝน ให้เกิด ความรู้สึก ปลอดภัย อบอุ่น และเสริมความรู้สึกทางจิตวิทยาว่า บ้านคืออิมานของเรา ไม่ว่าจะอยู่ในสภาพที่ทรุดโทรมหรือสภาพที่หรูหราก็ตาม ดังนั้นหลังคาเรือนจึงควรมีลักษณะของความเป็นหลังในแง่ของจิตวิทยา และในแง่ของหน้าที่ใช้สอยทางกายภาพ ซึ่งอาจเป็นลักษณะของการทิ้งชายหรือเป็นปีกกันแดด ฝน บ้าน ระเบียบ โดยใต้หลังคาควรมีช่องลมระบายถ่ายเทอากาศ เพื่อไม่ให้

ความร้อนถ่ายเข้าไปสู่ที่ว่างภายในเขตสบาย (comfort zone) สำหรับระดับความสูงชั้นของหลังคาบ้านแต่ละหลัง จะช่วยในการทำให้เส้นของแนวหลังคา (roof line) ตลอดลำคลองมีชีวิตชีวา และน่าสนใจด้วย

ก.7 สัมพันธ์กับภูมิอากาศ : นอกเหนือจากหลังคาแล้ว องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติแวดล้อม คือ หน้าต่าง ผนัง และองค์ประกอบลักษณะอื่นที่ใช้ในการกันแดด สำหรับผนังนั้นไม่สามารถหลีกเลี่ยงวิวัฒนาการทางเทคโนโลยีในการก่อสร้าง แต่ควรมีการเจาะผนังให้มาก เพื่อการถ่ายเทอากาศที่ไม่ต่างไปจากการตีฝ้าไม้ระแนงโปร่ง หรือบานเกล็ดไม้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่ผนังจะถูกสร้างขึ้นมาจากวัสดุที่อมความร้อนสูงจะทำให้เวลากลางคืนไม่ค่อยสบายจึงควรเจาะช่องให้มาก

2.1.1-ค. แนวความคิดเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมริมน้ำ และรูปแบบอาคารริมน้ำ

ก. งานสถาปัตยกรรมริมน้ำ ที่มักพบอยู่คู่กับลักษณะชุมชนริมน้ำ อาจ แบ่งได้เป็น 3 ประการด้วยกัน คือ (ไชแสง ศุขวัฒน์ , 2537 : 135 , อ้างถึงใน นิธิ ลิคนินท์ , 2544 : 11)

ก.1 บ้านพักอาศัยของสามัญชน : โดยมากจะตั้งอยู่ริมคลองเพราะเป็นทางสัญจร เป็นทางที่จะเอาน้ำไปใช้ ดังนั้นบ้านพักอาศัยใครอยู่ริมคลองนั้นได้เปรียบ ใครอยู่ลึกเข้าไปก็ต้องขุดลำประโดงเข้าไปอีก กลายเป็นคลองซอยเข้าไป (สกฤณี ณัฐพลวัฒน์ , 2541 : 80 , อ้างถึงใน นิธิ ลิคนินท์ , 2544 : 12) รูปร่างส่วนมากเป็นเรือนทรงไทย หันทิศสองอย่าง อย่างหนึ่งหันจั่วมาทางคลอง อีกอย่างหนึ่งหันข้างมาลงคลอง นอกจากเรือนทรงไทยก็มีแบบอื่น ๆ ทำให้หลังคาทั้งสี่ด้านเบนเข้าหากันไม่มีจั่ว เรียกว่า ปั้นหย่า บางแบบเรียก มนิลา เรือนส่วนมากหรือแทบทั้งหมดมุงจากอย่างสวยงามเป็นระเบียบ และทำให้ตีมากก็มีไม้ไผ่ผ่าซีกทับจาก เป็นรูปตารางตลอด เพราะทำให้เรือนเย็นดี มุงกระเบื้องบ้างเล็กน้อย เป็นกระเบื้องไม้บ้าง กระเบื้องดินเผาบ้าง เป็นต้น

ก.2 วัดวาอาราม : การสร้างวัดหลักที่สำคัญ คือ จะต้องหันหน้าลงสู่คลองเสมอ เพราะการสร้างวัดถือกันว่าจะต้องทำให้ดีที่สุดในว่าจะเป็นที่วัดในกรณีก่อสร้าง แม้กระทั่งทำเลที่ตั้งที่จะอุทิศให้เป็นที่ธรณีสงฆ์ ดังนั้น วัดวาอารามส่วนมากมักจะอยู่ริมคลอง ที่อยู่ลึกเข้าไปก็มีแต่ไม่ใช่ลักษณะของวัดภาคกลางตอนล่าง คลองเป็นสิ่งสำคัญคู่กับงานสถาปัตยกรรม เมื่อมีคลองก็ต้องมีวัด คล้าย ๆ กับเป็นประตูทางเข้า

ก.3 วังและพระราชวัง : ต้องอยู่บริเวณชายน้ำ จะอยู่ตรงที่ขึ้น ๆ ไม่ค่อยดี ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมาก็จะอยู่ริมชายน้ำ เช่น วังสระปทุม บริเวณริมคลองแสนแสบ แถบทุ่งบางกะปิ (สกฤณี ณัฐพลวัฒน์ , 2541 : 78 , อ้างถึงใน นิธิ ลิคนินท์ , 2544 : 12) คลองแสนแสบมีความสำคัญต่อวังสระปทุมเป็นอย่างมาก เพราะเป็นเส้นทางคมนาคมที่สมเด็จพระศรีสุวรินทิราฯ ทรงโปรดเสด็จเป็นประจำ โดยเฉพาะโปรดเสด็จเรือแจวไปว่าราชการที่ตลาดประตูน้ำ หรือบางครั้งเสด็จประพาสคลองแสนแสบ เป็นระยะทางไกล ๆ

นอกจากนั้นสถาปัตยกรรมริมคลองแล้ว ก็ยังมีสถาปัตยกรรมข้ามคลอง คือ สะพานนั่นเอง มีตั้งแต่อย่างง่าย ๆ คือ เดินด้วยกระบอกไม้ไผ่ หรืออะไรต่าง ๆ ข้ามคลอง พบมากตามชนบท ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตามที่บ้านทึบไว้จะมีสะพานอยู่ 3 ชนิด ดังนี้ 1) สะพานไม้ รับน้ำหนักได้ไม่มาก , 2) สะพานปูน คือ การก่ออิฐถือปูน , และ 3) สะพานหิน เป็นสะพานที่แข็งแรงที่สุด ทำให้ข้าม ม้า ข้าม เพราะมีขบวนพยุหยาตราผ่าน หรือเป็นย่านชาวต่างชาติ

2.1.2 ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบเรือนแพและการอยู่เรือนแพ

ที่อยู่อาศัยของคนไทยนอกจากบ้านที่อยู่บนบกแล้ว ก็ยังมีเรือนแพที่อยู่น้ำอีกด้วย แพจะมีมาตั้งแต่ครั้งใดไม่ทราบ แต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาคนนิยมอยู่แพกันมากเคยอ่านพบในจดหมายเหตุของฝรั่งที่เข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้บันทึกไว้ว่ามีแพอยู่รอบเกาะเมืองนับหมื่นแพทีเดียว

คำว่า “แพ” เป็นชื่อรวมๆ หมายถึง การนำวัสดุลอยน้ำได้ จะเป็นไม้หรือวัสดุหรือสิ่งอื่นก็ได้มาผูกรวมกันหลายๆ ให้ลอยเกาะกันเป็นกลุ่ม ใช้เป็นพาหนะหรือที่อยู่อาศัยและช่วยพยุงของที่น้ำหนักไม่ให้จมน้ำได้ก็เรียกว่า “แพ” อย่างเอาไม้ไผ่มามัดรวมกันหลายๆ จนลอยน้ำได้ก็เรียกว่าแพไม้ไผ่ ใช้ต่างเรือ ในเมืองจีนพวกทอดแหปลาใช้แพไม้ไผ่อย่างนี้ เวลาเขาชั่งล่องมาจากปากน้ำโพสมัยก่อนเขาก็จะผูกขงกับแพไม้ไผ่เพื่อพยุงไม่ให้ขงจมน้ำก็เรียกกันว่า “แพขง” ต่อมาเมื่อเห็นอะไรจับกลุ่มลอยน้ำมาหลายๆ อย่างพวกสวะหรือผักกุ่มผักตบก็ถูกเรียกเปรียบเทียบว่า “ลอยเป็นแพ” (ส.พลายน้อย, 2531 : 104-105)

2.1.2-ก. สภาพและรูปแบบทั่วไปของเรือนแพในประเทศไทย

ก. ลักษณะโดยทั่วไปของเรือนแพ

ลักษณะของแพในสมัยเริ่มแรกจะมีรูปร่างเป็นอย่างไรไม่ทราบ แต่ที่แน่นอนก็คือ จะต้องใช้แพไม้ไผ่หรือที่เรียกกันว่าแพลูกบวบ เพราะในสมัยอยุธยาไม้แพไม้ไผ่ชาย ชาวแพก็คงจะซื้อแพไม้ไผ่ไปหนุนแพที่อยู่ เมื่อไม้ไผ่ก็เปลี่ยนได้ เรือนแพตั้งแต่พื้นจรดหลังคาก็มีลักษณะเหมือนกับเรือนปลูกบนเสา จะแตกต่างกันก็ตรงที่สร้างบนแพไม้ไผ่หรือโป๊ะ และผูกเสาจอดอยู่ในแม่น้ำลำคลอง เรือนแพนี้ปรากฏอยู่เป็นจำนวนมากในกรุง ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี และสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ถึงจนกระทั่งเมื่อไม่นานมานี้ ดังหลักฐานที่ปรากฏในรูปถ่ายและผังเมืองเก่า ๆ

โดยตามปกติแล้วแพหลังหนึ่งจะใช้ไม้ไผ่หนุนเป็นท่อน 3 ท่อนด้วยกัน ส่วนแพในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์หลังคาแพจะมีปั้นลมแบบเดียวกับเรือนทรงไทย ถ้าดูแล้วจะคล้ายหลังคาเรียงกัน หลังคาใหญ่อยู่ด้านหน้า หลังคาเล็กอยู่ด้านหลังติดแผ่กันอยู่ แพรุ่นเก่าจะเป็นแพลูกบวบคือหนุนแพด้วยไม้ไผ่ สมัยต่อมาเห็นว่าไม้ไผ่ไม่คงทนต้องเปลี่ยนกันอยู่เสมอจึงมีผู้ทำเป็นโป๊ะคือคล้ายเรือท้องแบนหัวตัดท้ายตัด ใช้แทนแพไม้ไผ่ แพที่ใช้โป๊ะแบบนี้จะเป็นแพขนาดใหญ่และบรรทุกสินค้ามาก เพราะโป๊ะรับน้ำหนักได้ดีกว่าแพลูกบวบ (ส.พลายน้อย, 2531 : 104-105) โป๊ะหรือเรือโป๊ะแบบนี้ก็ใช้ว่าจะใช้แทนกันได้ตลอดกาล นานๆ เข้าก็รั่วต้องเอาไปขึ้นคาน ตอกหมัน ยาชัน ทาน้ำมันยางกันเสียทีหนึ่ง ไม้บางท่อนบางแผ่นก็ต้องเอาออก หาไม้ดีๆ ใสแทนเรียกว่า “เข้าไม้” สมัยเมื่อ 50-60 ปีมานี้ ได้มีผู้คิดวิธีทำให้คงทนขึ้นอีก คือใช้แผ่นดีบุกหุ้มท้องเรือโป๊ะเฉพาะส่วนที่จะถูกน้ำทั้งหมด เมื่อไม้ไม่ถูกน้ำก็จะไม่ผุ แต่กรรมวิธีมีมากกว่าธรรมดา เรือโป๊ะก็เหมือนเรือทั่วไป คือมีแนวเรือซึ่งหมายถึงรอยต่อระหว่างกระดาน ในแนวเรือนี้จะต้องตอกหมันเข้าไปอุดแล้วยาชันปิดอีกทีหนึ่ง เมื่อตอกหมันยาชันตามแนวเรือหมดแล้วก็ต้องผสมชันน้ำคือชันผสมกับน้ำมันยางแล้วผสมน้ำนิดหน่อย เมื่อกวนให้เข้ากันดีแล้วจะมีสีขาวนวล เรียกกันว่าชันน้ำ เขาชันน้ำนี้พอนให้ทั่ว (เฉพาะตอนที่โป๊ะแช่น้ำ) แล้วเอากระดาษปิดตามทีพอนชันไว้ ครั้นเห็นว่าชันแห้งดีแล้ว จึงเอาแผ่นดีบุกปูทับตอกตะปูเสร็จแล้วก็พอนชันทับลงบนแผ่นดีบุกอีกชั้นหนึ่ง ถ้าทำอย่างนี้แล้วโป๊ะที่หนุนแพก็จะคงทนไม่รั่วง่าย

ในเรื่องการใช้สอย ลักษณะเรือนแพส่วนใหญ่ประกอบด้วยห้องซ้อนกัน 3 ห้อง ห้องด้านหน้าหันออกลำน้ำ มีฝาขัดและกำแพงเปิดและปิดได้ แต่มักจะเปิดทิ้งไว้ตลอดวันเพื่อรับลมระเบียงด้านหน้ามีรั้วกันมิให้เด็กตกน้ำและใช้

เป็นที่อาบน้ำตอนเช้าและเย็น แต่ตอนกลางวันบริเวณนี้ใช้เป็นร้านค้า ห้องซึ่งอยู่ตรงกลางใช้เป็นห้องนอน และ ห้องด้านหลัง ซึ่งหันเข้าหาฝั่งใช้เป็นครัวและสำหรับกินข้าว

แต่ถ้าเป็นแพขนาดใหญ่จะแบ่งออกเป็น 4 ตอน ตอนหน้าแพจะเป็นนอกชานอยู่นอกชายคา ถัดเข้าไปเป็น ระเบียบยาวตลอดแพมีหลังคา จะมีแผงปิดกั้นทับนอกชาน ถ้าเปิดแผงก็จะมีไม้ค้ำปักที่นอกชาน ตรงนี้ใช้เป็นห้อง เก็บของหรือห้องนอน ตอนนี้มีหลังคาสูง ถัดช่วงนี้ออกไปด้านหลังเป็นระเบียบยาวเช่นเดียวกับตอนหน้า ระเบียบ ตอนหลังนี้ใช้เป็นครัว การติดต่อระหว่างระเบียบหลังกับระเบียบหน้าจะมีทางเดินภายในตัวแพทั้งซ้ายและขวา สรุปว่าแพหลังหนึ่งจะมีห้องอยู่ตรงกลางแพเพียงห้องเดียวเท่านั้น ถ้ามีลูกสาวก็ต้องให้นอนในนี้ ส่วนพ่อแม่กางมุ้งนอนที่ระเบียบ นอกแพทั้ง 2 ข้างจะมีไม้กระดานปูเป็นทางเดินจากหน้าแพไปหลังแพได้ แพทั้งสองด้านนี้จะมีเสาปักไว้ด้านละ 3-4 เสา เพื่อบังคับแพให้อยู่กับที่ ไม่เคลื่อนลอยไปตามกระแสน้ำ จะมีโซ่หรือลวดผูกแพไว้กับเสาหลักแพนี้ โดยอย่าผูกให้แน่น มิฉะนั้นเวลาน้ำขึ้นแพลอยสูงขึ้นตามระดับน้ำ โซ่จะดึงถอนเสาขึ้นมาด้วย ฉะนั้นเขาจึงใช้ห่วงเหล็กโตๆ คล้องเสาหลักแพไว้ แล้วเอาโซ่ผูกกับแพไปคล้องห่วงนั้นไว้อีกทีหนึ่ง เวลาน้ำขึ้นหรือน้ำลงห่วงเหล็กนั้นก็รูดตามเสาได้สะดวก(ส.พลายน้อย, 2531 : 106) ในกรุงเทพฯสมัยก่อน เรือนแพเหล่านี้มีโซ่ลำนหรือมีเชือกผูกติดกับเสาซึ่งปักลงไปในลำน้ำและจอดอยู่แน่นตามริมฝั่ง ซึ่งเป็นเรือนแพทาสีอย่างประณีตงดงามลอยเป็นแถวซ้อนกันสองถึงสามแถว

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าปัญหาสำคัญของชาวแพก็คือลมและกระแสน้ำ ฉะนั้นเสาหลักแพจึงต้องแข็งแรง ใช้เสาต้นโตๆและปักให้แน่น ในสมัยก่อนจึงมีพวกปักเสาหลักแพ เพราะกว่าจะปักได้แต่ละต้นต้องใช้เวลาและกำลังแรงคน 3-4 คน เวลาออกแรงปักเสาหลักแพก็จะร้องฮุยเลฮุยเป็นจังหวะไปด้วย ถ้าเสาไม่แข็งแรงหรือปักไม่แน่น เมื่อเกิดลมพายุก็อาจทำให้แพลอยเป็นอันตรายได้(ส.พลายน้อย, 2531 : 106-107)

ในสมัยก่อนการที่บ้านเรือนลอยอยู่ในน้ำย่อมทำให้ภูมิภคานาสามารถเคลื่อนย้ายไปมาได้ โดยการลอยย้ายที่ค้าขายขึ้นล่องไปมา เป็นเรื่องธรรมดาของแพแต่เดิมอยู่แล้ว เพียงแต่ในบางครั้งที่การย้ายบ้านเรือนเป็นไปอย่างไม่มีใครตั้งใจถ้าเกิดกระแสน้ำและลมรุนแรง โดยการย้ายแพก็จะคอยให้น้ำขึ้นแล้วก็ปล่อยเชือกที่ผูกอยู่กับเสาให้แพลอยขึ้นไปเอง ตามกระแสน้ำจนถึงจุดหมายปลายทางที่ต้องการ เวลาย้ายเรือนแพก็จะมีคนมาช่วยกันต่อแพ ประคองมิให้เข้าไปปะทะกับเรือซึ่งทอดสมออยู่ตามทาง แต่ในปัจจุบันแพจะจอดอยู่ประจำเป็นที่ เพราะการเคลื่อนย้ายเป็นเรื่องลำบาก จะย้ายก็เฉพาะแพที่จอดอยู่ตามแม่น้ำใหญ่ เมื่อถึงฤดูน้ำไหลเชี่ยวระดับน้ำสูงขึ้น เสาแพไม่อาจจะทานกำลังน้ำได้หรือสุดเสาหลัก ก็จำเป็นต้องย้ายแพจากแม่น้ำใหญ่เข้าไปหลบอยู่ในคลองเล็กๆ ที่น้ำไม่ลึกหรืออน้ำไม่ไหลเชี่ยวจนเกินไป การเคลื่อนย้ายแพในสมัยก่อนเขาจะไม่ใช้เรือไฟลากจูง แต่ใช้กำลังคนดึงได้กล่าวมาแล้วว่ามีคนรับจ้างปักหลักเสาแพ ซึ่งก็คือคนเหล่านี้แหละที่รับจ้างเคลื่อนย้ายแพด้วย เมื่อถึงที่ใหม่ก็ปักหลักให้ด้วยเหมือนกันจนเสร็จงาน การเคลื่อนย้ายเขาใช้เรือกวั้น คือมีเรือติดกวั้นอยู่ลำหนึ่ง เมื่อเขาเชือกผูกแพแล้วก็เอาปลายอีกข้างหนึ่งไปพันกวั้น เมื่อคนหมุนกวั้นก็จะดึงเชือกลากแพไป ถึงจะเคลื่อนที่ไปที่ละคืบทีละศอก จนถึงที่หมายโดยเรียบร้อย

แพแต่ก่อนจอดเรียงกันไป ถ้าชอบพอกันดีก็ทำสะพานทอดเดินถึงกันได้ แต่ตามปกติก็ต้องมีเรือเล็กไว้ใช้ลำหนึ่ง เพื่อสะดวกในการติดต่อ บางแพที่กิจการค้าเจริญมีสินค้ามากก็ต้องมีเรือบรรทุกสินค้าอีกลำหนึ่งจอดอยู่ข้างๆแพ สมัยก่อนตอนกลางคืน ตามแพขายของจะจุดตะเกียงเจ้าพายุสว่างไสว มีลูกค้าเอาเรือไปจอดหน้าแพดูคึกคัก ตามแพเหล่านี้มีสินค้าทุกชนิดขาย พวกกะปิ น้ำปลา กุ้งแห้ง หัวไชโป๊ ตลอดจนถึงของเมืองเงินพวกเต้าหู้ยี้

ลูกหน้าเลียบ อินทผลัม ฯลฯ พวกของปากก็มีหลายชั้น น้ำมันยางซึ่งตลาดบนบกไม่มีขาย ฉะนั้นพวกที่มีบ้านเรืออยู่ริมน้ำจึงชอบพายเรือไปซื้อสินค้าตาม แพกันมากกว่า(ส.พลาายน้อย, 2531 : 107)

ในเรื่องการขับถ่ายชาวแพก็เหมือนชาวเรือคือถ่ายทุกซ່ลงน้ำ โดยจะทำห้องเล็กๆเอาไว้ข้างแพ แต่ถ้าจะไม่ให้ใครรู้ใครเห็นก็จะใช้กระโถน ซึ่งเป็นกระโถนสังกะสีเคลือบสีขาว มีหูเหมือนเหยือกแต่เตี้ยปากกว้าง เสร็จแล้วก็เอาไปเทลงน้ำอีกต่อหนึ่ง กล่าวกันตามจริงกากอาหารเหล่านี้พอดตกลงน้ำไปแล้ว จะมีพวกปลาสรวย ปลาเทโพจัดการจนหมด เพราะในสมัยก่อนปลาชุกชุม จึงเป็นหน่วยอาสาสมัครเก็บกากอาหารเหล่านี้ไปด้วย(ส.พลาายน้อย, 2531 : 108)

ข. การแบ่งประเภท

ลักษณะของแพ หากจะแบ่งเพื่อความเข้าใจในเบื้องต้นแล้ว สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ

ข.1. แพอยู่กับที่ หรือแพประจำที่ ได้แก่ กลุ่มเรือนแพที่ไม่มีการเคลื่อนย้ายไปที่อื่นจะปักหลักอยู่ในบริเวณนั้น กิจกรรมที่มักเกิดจะเป็นเรือนแพที่แยกกิจกรรมออกเป็น ส่วน ๆ เช่น แพนอน แพักิจกรรมรวม บางที่อาจมีส่วนที่อยู่บนแผ่นดินด้วย เช่น โรงครัว สุขา ที่อาบน้ำ ที่จอดรถ และกิจกรรมเสริมอื่น ๆ บนแผ่นดิน

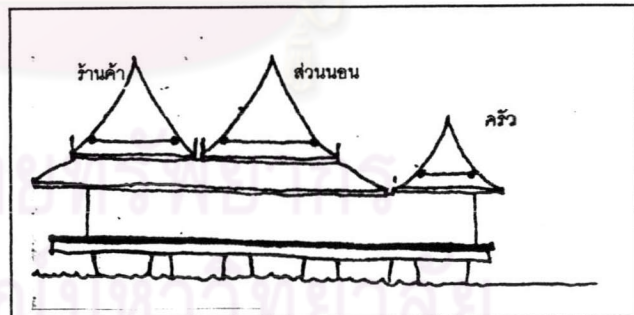
ข.2. แพลากจูง หรือ แพล่อง ได้แก่ กลุ่มแพที่มีเรือลากจูง ลากไปยังที่ต่างๆ ของบริเวณอ่างเก็บน้ำหรือเส้นทางน้ำต่างๆ อาจเป็นแพชนิดที่ไม่มีหลังคาหรืออาจเป็นเรือนแพที่กันห้องเป็นส่วน ๆ ก็ได้ ไม่มีการสัญจรระหว่างเรือนแพแต่ละหลัง ดังนั้น แต่ละเรือนจะมีส่วนที่นักท่องเที่ยวต้องการครบถ้วน ซึ่งแตกต่างไปจากแพประจำที่ในส่วนนี้

2.1.2-ข. ลักษณะทางกายภาพสถาปัตยกรรมของเรือนแพ

ก.รูปแบบ เรือนแพแต่เดิมนั้น คือเรือนร้านค้าที่ลอยน้ำเคลื่อนไป - มาได้ รวมทั้งเป็นที่อยู่อาศัยบนอน มีลักษณะเหมือนเรือนไทยแฝด หลังในเป็นที่พักผ่อน - นอน หลังนอกเป็นร้านค้ามีฝา ถังเปิด - ปิด ด้านหน้าเป็นระเบียง ซึ่งติดกับน้ำ บางหลังมีระเบียงรอบ ช่วงยาวมี 3 ห้อง

ภาพที่ 2.1 รูปแบบการวางผังเรือนแพตามแบบดั้งเดิม

ภาพที่ 2.2 รูปด้านแพที่มีการแบ่งช่วง 3 ช่วงตามแต่โบราณ โดยแบ่งรูปแบบการเรียงแพตามการใช้งาน

ด้านหลังเป็นครัวและอาหาร หลังคาครัวมีขนาดเล็กกว่าหลังคาตัวเรือนใหญ่ ด้านล่างซึ่งเป็นแพรองรับตัวเรือน มี 2 ชนิด

1. เป็นไม้ไผ่ผูกรวมกันเป็นแพ เรียกแพลูกบวบ
2. ไม้จริงต่อเป็นแพสี่เหลี่ยมยาวเรียกว่าโป๊ะ มีโครงกระดูกภายใน ลักษณะคล้ายเรืออูดยาด้วยชั้นต่อติดกัน 3 โป๊ะต่อ 1 หลัง แพทั้งสองแบบต้องบูรณะทุกปี

ข. โครงสร้าง ของเรือนแพเหมือนกับเรือนไทย แต่การยึดของตัวไม้ไม่ไผ่ตงแน่น ปลอຍให้ทุกจุดขยับเขยื้อนได้เล็กน้อย

- ฝาหน้าถึงมีหลายแบบ เดิมที่เป็นฝากระชงอ่อนหรือฝาขัดแตะ ซึ่งมีน้ำหนักเบา สามารถเปิดเป็นบานกระทุ้งได้ ต่อมาเปลี่ยนเป็นฝาถึงบานเลื่อนถอดออกเป็นแผ่น ๆ นำไปเก็บที่อื่น

- ลักษณะเรือนแพเป็นแพโป๊ะ เรือนหลังใหญ่เป็นหลังคาแฝด หลังเล็กเป็นครัว

เรือนแพสามารถแยกกลุ่มตามลักษณะทางกายภาพออกเป็นหลายประเภท อาทิเช่น เรือนแพแบบเรือนทรงไทยภาคกลาง ซึ่งมีแบบบ้านลม หางปลา เรือนแพแบบเรือนปั้นหย่า มนิลา เรือนแพแบบเรือนเครื่องผูก และเรือนแพแบบเรือนเครื่องสับไม้จริงแบบชาวบ้าน นอกจากนั้นหากแยกตามลักษณะการใช้สอย สามารถแยกได้เป็นเรือนแพพักอาศัยและเรือนแพประเภทชั่วคราว ข้าวเปลือก และของแห้งอื่น ๆ ที่เป็นผลผลิตทางการเกษตร

ลักษณะโครงสร้างของเรือนแพโดยรวมแยกเป็น 2 ส่วน คือส่วนแพ ที่เป็นทุ่นลอยน้ำและส่วนล่างจะเป็นส่วนที่รับน้ำหนักของเรือน ทุ่นที่เป็นฐานลอยน้ำของเรือนแพแยกประเภทสำคัญ ๆ ได้ 3 ประเภท เท่าที่จะเสนอในรายละเอียดต่อไป

- ทุ่นประเภทแรก คือ **ทุ่นแบบเรือโป๊ะ** เรือโป๊ะคือเรือประเภทหนึ่งที่ใช้เป็นทุ่นรองรับเรือนแพ ลักษณะของเรือโป๊ะคือ เรือไม้รูปทรงแบบกล่งสี่เหลี่ยมคางหมู ด้านคู่ขนานแคบอยู่ในน้ำ ด้านกว้างขึ้นข้างบน มีโครงภายในแบบโครงกระดูกงูเรือ โครงนี้เรียกว่ากั้งตั้งและกงนอน ไม้ไผ่แผ่นปิดรอบสามด้าน และหัวท้าย ยกเว้นด้านบน ยกกันซึ่มและบุด้วยสังกะสีแผ่นเรียบคดกริรอบกันน้ำซึ่มอีกชั้นหนึ่ง เรือโป๊ะแต่ละลำสามารถสร้างกว้างยาวได้ตามความพอใจของเจ้าของแพ แต่ขนาดมาตรฐานที่นิยมใช้อยู่ระหว่างกว้าง 1.20 - 1.50 เมตร ยาว 3.50 - 4.00 เมตร ลึกประมาณ 1.00 - 1.20 เมตร ดังนั้น เรือนแพแต่ละหลังจะต้องใช้เรือโป๊ะประมาณ 4-6 ลำ เป็นฐานรับตัวเรือ เรือโป๊ะแต่ละลำมีหูโป๊ะอยู่ที่ข้างท้ายละคู่เพื่อจับสะดวก ในการขนย้ายและการก่อสร้าง เรือโป๊ะจะวางเรียงตามแนวยาวขนานกับลำเล็กน้อย เพื่อให้ลมพัดผ่านได้เรือได้ ไม่ทำให้ส่วนหัวและท้ายของโป๊ะมีพื้นที่หน้าตัดด้านลมมากเกินไป ตัวแพจะมีคานขนาดใหญ่ยึดโป๊ะเข้าด้วยกัน และคานดังกล่าวส่วนใหญ่มักใช้ไม้หน้าตัดกว้างหรือเสาค 4" x 4" วางนอนเพื่อใช้เป็นตัวรับน้ำหนักถ่ายจากเรือน ซึ่งต้องบากเข้าลิ้นให้แน่นหนาด้วย ส่วนตัวเรือนด้านบน เมื่อวางเสาเข้ากับคานของโป๊ะแล้วการก่อสร้างเหมือนเรือนไทยบนบกทุกประการ

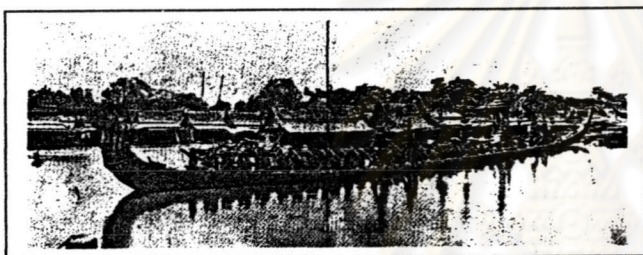
- ทุ่นประเภทที่สองคือ **ลูกบวบไม้ไผ่** ซึ่งเป็นไม้ไผ่ที่มีมัดรวมกันเป็นพอน ๆ ละประมาณ 40 - 50 ลำ ถ้าเป็นลูกบวบขนาดเล็ก และประมาณ 60 - 100 ลำ ส่วนใหญ่ ลูกบวบทำหน้าที่ให้แพลอยได้เหมือนเรือโป๊ะ แต่ราคาถูกกว่ามาก แพแต่ละลำอาจใช้ลูกบวบถึง 10 มัดก็ได้ ถ้าเป็นแพขนาดใหญ่ ลูกบวบหลาย ๆ มัดจะถูกตีกรอบให้อยู่รวมกัน และยึดติดกันด้วยลวดมัดแบบขันชะเนาะ ด้านบนจะตีคานรอบ และคานชอยเป็นช่วง ๆ เพื่อใช้เป็นฐานรับน้ำหนักของตัวเรือนด้านบน แพลูกบวบราคาถูกกว่าเรือโป๊ะ แต่อายุการใช้งานไม่ยาว ทั้งยังต้องปรับเปลี่ยนลูกบวบเพื่อปรับระดับแพให้ได้ระนาบบ่อย ๆ เนื่องจากตัวลูกบวบเมื่อใช้งานนานจะเริ่มจมน้ำทำให้ระดับของลูกบวบไม่เท่ากัน

- ทุ่นประเภทสุดท้ายที่พบเห็นใช้งานในปัจจุบัน คือ **แท่งคอนกรีต** มีลักษณะเหมือนเรือโป๊ะขนาดใหญ่ แต่สร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กเหมือนกล่งคอนกรีตขนาดใหญ่ที่กลวง ภายในป้ออากาศ แท่งเป็นทุ่นที่ทนทาน แต่ราคาแพงกว่าชนิดอื่น ๆ มาก ส่วนใหญ่จะเป็นทุ่นสำหรับทำขึ้นลงเรือมากกว่า

2.1.2.-ค. แหล่งที่ตั้งของเรือนแพ

ปัจจุบันเรือนแพเกือบเลือนหายไปแล้วจากความทรงจำของคนไทย โดยเฉพาะคนกรุงเทพฯ เพราะหลงเหลือให้ศึกษาค้นคว้าได้น้อยเต็มที ทั้งนี้เพราะความเปลี่ยนแปลงของ สังคม เศรษฐกิจ สภาพแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การคมนาคมขนส่งทางน้ำได้ลดความสำคัญลงอย่างสิ้นเชิงสำหรับสังคมเกษตรกรรมริมน้ำ

ในปัจจุบันเรายังคงพอเห็นเรือนแพได้บ้างในหลาย ๆ พื้นที่ การคมนาคมและการค้าขายริมน้ำยังเป็นสื่อกลางให้แก่ชาวบ้าน อาทิเช่น เรือนแพที่จังหวัดกำแพงเพชร เรือนแพที่ริมแม่น้ำน่าน จังหวัดพิษณุโลก บริเวณแม่น้ำสะแกกรัง จังหวัดอุทัยธานี ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาบริเวณช่วงที่แม่น้ำป่าสักเชื่อมต่อกับแม่น้ำลพบุรี บริเวณคุ้งน้ำใกล้วัดช่องลม และวัดมณฑปซึ่งอยู่รอบเกาะเมืองอยุธยาด้านทิศตะวันออก บริเวณบ้านตลาดท้องน้ำ ใกล้วัดแหลมใต้ของแม่น้ำบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา แม่น้ำท่าจีน ตรงแยกปากคลองมหาชัยของจังหวัดสมุทรสาคร บริเวณจังหวัดแม่น้ำนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม และบริเวณแม่น้ำแควใหญ่บรรจบกับแม่น้ำแม่กลอง จังหวัดกาญจนบุรี และบางแห่งตามลำคลองในจังหวัดนนทบุรี และกรุงเทพมหานคร ซึ่งในบทนี้จะเสนอศึกษาของเรือนแพประเภทเรือนไทย เรือนเครื่องผูก และเรือนไม้จริงแบบชาวบ้าน

ภาพที่ 2.3 เรือนแพริมแม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยรัชกาลที่ 4
ภาพนี้ถ่ายเมื่อครั้งเสด็จพยุหยาตราทางชลมารค

ภาพที่ 2.4 เรือนแพริมแม่น้ำเจ้าพระยา(จากหนังสือ
เซอร์จอห์น เบาว์ริง)

ภาพที่ 2.5 เรือนแพริมแม่น้ำเจ้าพระยา
ในสมัยรัชกาลที่ 5 จะเห็นไม้ไผ่ที่มัดเป็น
แพเพื่อใช้ทำเป็นทุ่นลอย

2.1.2.-ง. ประโยชน์ใช้สอยต่าง ๆ ในเรือนแพ

พื้นที่ใช้สอยในเรือนแพมิทั้งใช้พักอาศัยอย่างเดียว และใช้ทำหน้าที่ผสมระหว่างพักอาศัยและค้าขายไปด้วยในตัว ดังนั้น พื้นที่ใช้สอยพื้นฐานของเรือนแพคือส่วนนอน พักผ่อน ครัว และส้วม ส่วนห้องน้ำไม่ใช่สิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตบนแพ เพราะส่วนใหญ่จะอาบน้ำในแม่น้ำลำคลองที่แพตั้งอยู่ หรือตักอาบข้างแพ ถ้าใช้พื้นที่เป็นส่วนค้าขายด้วยในเรือนเดียวกันจะเปิดหน้ากว้างด้านขนานกับลำน้ำ เพื่อใช้ค้าขาย การเปิดส่วนค้าขาย เจ้าของแพจะเปิดบานกระทุ้งซึ่งเดิมเป็นฝาเรือนให้เปิดขึ้น ใช้เป็นกันสาดกันฝนไปด้วยในตัว เมื่อถึงเวลาเย็นเลิกขายแล้ว ก็ปิดกลับเป็นผนังของแพตามเดิม สำหรับแพที่ใช้เป็นร้านค้าอย่างเดียว ไม่ใช้พักอาศัย ส่วนใหญ่มีภูมิแพพักอาศัยจอด

อยู่ข้างเคียง นอกจากการใช้สอยพื้นฐานเท่าที่จำเป็นแล้ว เมื่อครอบครัวขยายขึ้น เจ้าของมักต่อเติมส่วนใช้สอยเพิ่มเติม เช่น เพิ่มจั่วของห้องนอนขยายจากเดิม หรือเพิ่มจั่วของครัว เก็บของ และอื่น ๆ

2.1.2-๑. แบบแผนและรูปแบบของการจอดเรือนแพพักอาศัย

การจอดเรือนแพพักอาศัยของชุมชนชาวแพโดยทั่วไปแล้วจะจอดเรียงกันเป็นแนวยาวตลอดสองฟากฝั่งของลำแม่น้ำ การจอดเรือนแพจะไม่นิยมจอดซ้อนกันสองหลังนอกจากว่าจะมีความจำเป็นเท่านั้น รูปแบบการจอดเรือนแพของชุมชนชาวแพในบริเวณลำน้ำจะไม่มีควมสลับซับซ้อนมากนัก ขึ้นอยู่กับลักษณะทางกายภาพของพื้นที่และสภาพแวดล้อม เช่น กระแสน้ำและลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ริมตลิ่ง ระดับน้ำ พื้นที่ที่อยู่ใกล้กับชุมชนเมือง ฯลฯ เพราะการจอดซ้อนออกไปอาจถูกน้ำพัดออกไปได้ง่าย กระแสน้ำเป็นปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งในการจอดเรือนแพพักอาศัย ในการจอดเรือนแพโดยทั่วไปพบว่ามีการจอดเรียงกันอยู่เป็นหลังเดียวเพราะเหตุว่าเรือนแพแต่ละหลังมีการต้านทางกับกระแสน้ำ โดยเฉพาะในฤดูน้ำหลากที่กระแสน้ำจะไหลแรงก็ยิ่งจะเพิ่มการต้านทางมากยิ่งขึ้น ทำให้ชาวแพไม่นิยมที่จะจอดแพพักอาศัยซ้อนกันสองหลัง เพราะว่าความแรงของกระแสน้ำอาจพัดพาให้เรือนแพไปเบียดกระแทกกับเรือนแพที่อยู่ใกล้ชิดด้านทิศใต้ บริเวณพื้นที่ชายตลิ่งที่มีกระแสน้ำพุ่งตรงเข้ามากระทบจะเป็นบริเวณที่ชาวแพไม่นิยมจอดเรือนแพพักอาศัย เพราะไม่ใช่เพียงกระแสน้ำเท่านั้นที่พุ่งเข้ามากระทบ แต่ยังรวมไปถึงกับสิ่งที่ลอยมากับกระแสน้ำ เช่น ผักตบชวา กิ่งไม้หรือขอนไม้ และเศษขยะต่างๆ ที่ไหลรวมมากับกระแสน้ำเข้ามาชนเรือนแพได้ แต่ก็มีบางที่ที่จอดซ้อนออกไปในลำน้ำ ด้วยเพราะกระแสน้ำนิ่งสงบ เช่นที่ อุทัยธานี และอยุธยา

2.2 แนวความคิดในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชน

การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชนเป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่ดำเนินการเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านพื้นที่ สถาปัตยกรรม วัฒนธรรม สภาพทางสังคม อันเป็นลักษณะเด่นของชุมชนนั้น ให้มีสภาพที่เหมาะสมตามสภาพการณ์ในขณะนั้น โดยให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่และกิจกรรมของคนในชุมชนนั้น ๆ ด้วย

ปัจจุบันแนวความคิดเรื่องการอนุรักษ์ได้เปลี่ยนไป คือนอกจากจะอนุรักษ์เพื่อเตือนความจำเกี่ยวกับวัฒนธรรมของชาติ และอนุรักษ์เนื่องจากเป็นของโบราณที่มีคุณค่าแล้ว การอนุรักษ์ยังจะต้องคำนึงถึงชุมชนและเมืองโดยรวม ซึ่งจะต้องมีสภาพน่าอยู่ มีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่อยู่อาศัยในชุมชนนั้นกับสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งจะเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างระบบสังคมที่มีประสิทธิภาพ

2.2.1 ความหมายของการอนุรักษ์

1) ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ไว้ว่า การอนุรักษ์ คือ การรักษาให้คงเดิม โดยอธิบายการอนุรักษ์ที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ คือ การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพได้นานที่สุด เกิดประโยชน์มากที่สุดและสูญเสียน้อยที่สุด ส่วนการอนุรักษ์ที่เกี่ยวข้องกับมรดกทางวัฒนธรรม คือ การรู้จักรักษาไว้มิให้สูญสิ้นไปหรือให้อยู่ในสภาพที่คงเดิม

2) บัณฑิต จุลาสัย (2532) ได้ให้ความหมายว่า การอนุรักษ์เป็นการเลือกแนววิถีที่เหมาะสมในการดำเนินงานเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรม โดยการคงสภาพหรือเปลี่ยนแปลงตามสภาพที่เป็นอยู่ ในสภาวะการณ์ปัจจุบัน

3) จารุณี ศิริมังคะลา ได้สรุปแนวความคิดเกี่ยวกับความหมายของการอนุรักษ์ว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การสงวน รักษา ดูแลป้องกัน เพิ่มคุณค่าและปรับปรุงอาคารรวมถึงกลุ่มอาคารและบริเวณใกล้เคียง ที่มีความสำคัญและมีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ประวัติศาสตร์ สังคม และเทคโนโลยี ทั้งที่ยังสามารถใช้ประโยชน์ได้ในปัจจุบันและส่วนที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน เช่น โบราณสถานและโบราณวัตถุ เพื่อรักษาไว้ซึ่งลักษณะเฉพาะของเมือง (Character of Town) ตลอดจนสภาพแวดล้อม (Environment) ที่ดี ซึ่งการอนุรักษ์นี้ไม่ได้หมายความว่า จะต้องรักษาทุกสิ่งทุกอย่างไว้ในสภาพเดิม หรือเก็บไว้เฉย ๆ แต่ต้องการให้มีมรดกทางวัฒนธรรมทุกชิ้นมีคุณค่าต่อคนทั้งในปัจจุบันและอนาคตด้วย ซึ่งการอนุรักษ์ในที่นี้จะมุ่งเน้นการควบคุมการเปลี่ยนแปลงในแนวทางที่เป็นระเบียบและก่อให้เกิดผลเสียให้น้อยที่สุดเป็นสำคัญและเปิดโอกาสให้มีการพัฒนาในดุลยภาพที่เหมาะสม โดยมีนโยบายและเป้าหมายในการอนุรักษ์เป็นเครื่องมือควบคุมและการสนับสนุนจากทั้งทางภาครัฐ นักออกแบบชุมชน ภูมิสถาปนิก วิศวกร นักอนุรักษ์ นักโบราณคดี นักประวัติศาสตร์ศิลปะ และช่างฝีมือ

2.2.2 การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชนแบบยั่งยืน

การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชนที่ยั่งยืน หมายถึง การดูแลรักษา การชะลอความเสื่อมสภาพและความชะรุดทรุดโทรมของสถาปัตยกรรมประเภทต่าง ๆ ซึ่งรวมถึงชุมชนต่าง ๆ ด้วยโดยสามารถแก้ปัญหาทั้งหมดได้ในระยะยาวหรือตลอดไปซึ่งทำให้เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและรากเหง้าของชุมชน การอนุรักษ์มีการดำเนินงานหลายระดับ ได้แก่ การป้องกัน การเสื่อมสภาพ การรักษาสภาพ การเสริมความมั่นคงแข็งแรง การบูรณะ การจำลองแบบ การสร้างชิ้นใหม่ และการประยุกต์การใช้สอย (กรมศิลปากร , 2531 : 29-31) ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผลจากการสำรวจ และการศึกษาของสถาปัตยกรรมแต่ละชิ้น แล้วนำมาวิเคราะห์พร้อมทั้งกำหนดกรอบของการอนุรักษ์ว่าจะดำเนินการระดับใด ส่วนการอนุรักษ์ชุมชน ซึ่งต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและระบบเศรษฐกิจสังคมของแต่ละท้องถิ่นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอนุรักษ์ชุมชนด้านกายภาพ ต้องเกี่ยวข้องกับที่ดินของแต่ละบุคคลที่รวมเป็นชุมชน ซึ่งเจ้าของที่ดินย่อมมีความคิดเห็นแตกต่างกันทั้งในการพัฒนาและการอนุรักษ์ ดังนั้นการกำหนดกรอบของการอนุรักษ์ชุมชนจึงแตกต่างไปจากการอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมไปด้วย ซึ่งในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชนอย่างยั่งยืนนี้จะต้องคำนึงถึงสิ่งที่ควรอนุรักษ์ในด้านของการอนุรักษ์ชุมชน ซึ่งมีดังนี้

2.2.2-ก การอนุรักษ์ลักษณะของชุมชน (Character of Community) หมายถึงเอกลักษณ์ของชุมชน อันเกิดจากภาพรวม (Image) ของการรวมตัวกันของกลุ่มอาคาร โดยขนาดของชุมชนและจำนวนประชากรจะเป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งของเอกลักษณ์ชุมชน รวมถึงรูปแบบเฉพาะของชุมชนและโครงข่ายการสัญจร (Pattern of Land) บรรยากาศของชุมชน สิ่งแวดล้อม กิจกรรมของสังคม เศรษฐกิจ นโยบายทางการเมือง ตลอดจนอิทธิพลจากสภาพภูมิประเทศ จะหมายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่ทำให้เมืองมีลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากเมืองอื่น ๆ

เมื่อกล่าวถึงสิ่งแวดล้อมและชุมชนในลักษณะดังกล่าวอาจเรียกว่า ชุมชนเมือง ซึ่งหมายถึงพื้นที่ส่วนหนึ่งของเมือง หรือทั้งเมืองก็ได้ พื้นที่ดังกล่าวอาจต้องการทั้งการอนุรักษ์และพัฒนาพร้อมกันในเวลาเดียวกัน การพัฒนาบริเวณที่มีงานสถาปัตยกรรมที่ควรอนุรักษ์ หรือพื้นที่ที่ควรอนุรักษ์ ควรเป็นการพัฒนาที่มีกรอบจำกัดให้

พัฒนาได้เท่าที่ไม่ทำลายบริเวณที่ควรอนุรักษ์ หรือเท่าที่พื้นที่สามารถ รองรับกิจกรรมการพัฒนาได้ การพัฒนา ลักษณะนี้เรียกว่า “การพัฒนาเชิงอนุรักษ์” ซึ่งแตกต่างกับ “การพัฒนาเชิงเศรษฐกิจ” ซึ่งสามารถพัฒนาเพื่อการ เศรษฐกิจได้อย่างเต็มที่ คือ มีการอนุรักษ์น้อย พื้นที่ที่จะพัฒนาสองลักษณะจะแยกจากกันโดยมีพื้นที่เชื่อมต่อ ซึ่ง ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงการพัฒนาจากลักษณะหนึ่งไปอีกลักษณะหนึ่ง (ประสงค์ เขี่ยมอนันต์; 2537:25-26) การ พัฒนาสิ่งแวดล้อมรอบงานสถาปัตยกรรมเป็นการพัฒนาพื้นที่ซึ่งเจ้าของพื้นที่อาจเป็น เอกชน นิติบุคคล หรือส่วน ราชการ ซึ่งโดยสิทธิแล้วสามารถสร้างสิ่งก่อสร้างบนพื้นที่ของตนได้ แต่เมื่อต้องคำนึงถึงความงามของบริเวณและ ของชุมชนเมืองจึงต้องกำหนดนโยบายและมีมาตรการควบคุมการพัฒนา

2.2.2-ข. การอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรม เป็นสิ่งที่มองเห็นและสามารถรับรู้ได้ง่ายต่อการสร้างความ ประทับใจเป็นอันดับแรกก่อนที่จะให้ความสนใจสภาพรอบข้าง ได้แก่ อาคารและสิ่งปลูกสร้างอื่น ๆ เช่น อนุสาวรีย์ สะพาน กำแพงเมือง เป็นต้น สิ่งเหล่านี้หากมีสภาพแวดล้อมที่ไม่ดี จะทำให้สถาปัตยกรรมดูด้อยคุณค่าไป ด้วย โดยการศึกษาต้องค้นคว้าหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม เพื่อเป็น ความรู้พื้นฐานกำหนดแนวทาง หลักการและวิธีการอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมแต่ละแห่งแล้วจึงกำหนดกรอบการ อนุรักษ์ให้ชัดเจนว่าจะอนุรักษ์อย่างไร และระดับใด อาจเป็นการสงวนรักษา การปฏิสังขรณ์ หรือการบูรณะ (ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ. 2538) ซึ่งการกำหนดกรอบการอนุรักษ์เท่ากับเป็นการ กำหนดวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และมาตรการการอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรม ในกรณีที่มีงานสถาปัตยกรรมที่ต้อง อนุรักษ์เป็นกลุ่ม ซึ่งมีอาคารหลายหลัง จะต้องกำหนดกรอบการอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมทั้งกลุ่มก่อน แล้วจึง กำหนดกรอบการอนุรักษ์อาคารแต่ละหลังอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งมีอาคารแต่ละหลังอาจมีกรอบอนุรักษ์ไม่เท่ากัน อาจเป็น คนลักษณะและคนละระดับก็ได้

กรอบการอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมดังกล่าวถูกกำหนดไว้เป็นแนวทาง เพื่อความถูกต้องในการอนุรักษ์มิ ให้ทำการอนุรักษ์ระดับใดระดับหนึ่งมากเกินไป ซึ่งต้องคำนึงถึงการสร้างรูปแบบกำหนดวิธีการหรือรายละเอียดต่าง ๆ ในการอนุรักษ์ ตลอดจนการกำหนดวัสดุที่จะนำมาใช้ และต้องคำนึงถึงการดำเนินงานในการอนุรักษ์ และ สุดท้ายต้องคำนึงถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์ที่แวดล้อมด้วย เพื่อส่งเสริมให้สิ่งที่ต้องการอนุรักษ์สง่างาม ตามที่พื้นที่ สามารถรองรับได้

2.2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

การท่องเที่ยว (Tourism) เป็นการนันทนาการ (Recreation) รูปแบบหนึ่ง ที่มีการเดินทางเข้ามาเกี่ยวข้อง จากที่หนึ่งที่มีจุดหมายถึงที่อยู่อาศัย ไปยังอีกที่หนึ่งที่ตั้งเป็นแหล่งท่องเที่ยว เพื่อเปลี่ยนบรรยากาศและสิ่งแวดล้อม โดยมีแรงกระตุ้นจากความต้องการในด้านกายภาพ ด้านวัฒนธรรมด้านปฏิสัมพันธ์ และด้านสถานะหรือเกียรติคุณ

2.2.3-ก องค์ประกอบสำคัญทางการท่องเที่ยว

เป็นสิ่งที่มีความจำเป็นต่อการเป็น “จุดหมายปลายทางด้านการท่องเที่ยว” ได้แก่

ก. **สิ่งดึงดูดใจในการท่องเที่ยว (Attraction)** หมายถึง สิ่งที่สามารถดึงดูดใ้มนำให้เราเกิดความ สนใจปรารถนาที่จะไปท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวนั้น โดยสิ่งดึงดูดใจในการท่องเที่ยวสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่

ก.1 สิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยวที่ธรรมชาติให้มา ได้แก่ ความงามตามธรรมชาติที่สามารถให้คนไปเยือนหรือไปท่องเที่ยวยังพื้นที่นั้น เช่น ทะเลและหาดทรายที่สวยงาม สภาพป่าและชีวิตสัตว์ป่า เป็นต้น

ก.2 สิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นแล้วสามารถดึงดูดให้คนไปเยือนหรือไปท่องเที่ยวยังพื้นที่นั้น เช่น สิ่งก่อสร้างที่มีลักษณะเด่นเป็นเอกลักษณ์หรือมีความสำคัญในประวัติศาสตร์ ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่และขนบธรรมเนียมประเพณี งานเทศกาล การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของคนในท้องถิ่น ๆ ก็เป็นสิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นมาได้

ข. สิ่งอำนวยความสะดวกและบริการท่องเที่ยว (Amenities) หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่รองรับในการเดินทางท่องเที่ยว เพื่อให้การเดินทางท่องเที่ยวเป็นไปได้ด้วยความสะดวก สิ่งอำนวยความสะดวก โดยทั่วไปจะประกอบด้วย 1) ที่พัก ,2)อาหารการกิน ,3)ข่าวสารข้อมูลเพื่อการเดินทางท่องเที่ยว และ 4)การบริการนำเที่ยว

ค. การเข้าถึงได้ (Accessibility) หมายถึง การมีกรรมคมนาคมขนส่งไปยังแหล่งท่องเที่ยวได้อย่างสะดวก โดยการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวนั้นมีด้วยกัน 3 ทาง คือ ทางบก ทางน้ำ และทางอากาศ และจะต้องมีพาหนะในการขนส่งนักท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวด้วย การเข้าถึงจะเป็นตัวกำหนดขนาดของตลาด หากมีความสะดวกรวดเร็ว ย่อมจะเป็นข้อได้เปรียบของแหล่งท่องเที่ยว นั้น ๆ

ง. องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว (Tourist Organization) จะเป็นองค์กรที่วางรากฐาน กำหนดกรอบและแนวทางในการพัฒนา และส่งเสริมการท่องเที่ยวในแต่ละประเทศ เขตหรือพื้นที่นั้น ๆ

2.2.3-ข บทบาทและหน้าที่ของชุมชนต่อการท่องเที่ยวในเชิงอนุรักษ์

ชุมชนอาจมีความสำคัญและมีบทบาทเกี่ยวกับการท่องเที่ยว แบ่งออกเป็นสามประการ คือ

ก เป็นแหล่งของการให้บริการแก่นักท่องเที่ยวในด้านสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น เป็นสถานที่พักผ่อน บริษัทนำเที่ยว ร้านอาหาร เป็นต้น โดยคำนึงถึงแง่การเลือกการอนุรักษ์และการคงอยู่ของชุมชนตามลักษณะที่ต่าง ๆ กันไป

ข เป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยมีพื้นที่การท่องเที่ยวอยู่ภายในตัวชุมชนเองก็ได้ เช่น ย่านการค้าและสถานถานบันเทิง เป็นต้น การที่ชุมชนจะมีบทบาทและหน้าที่ทั้งสองประการได้นั้น จะต้องมีความพร้อมอยู่ในตัวคือ ส่วนประกอบต่าง ๆ ของสถานที่ท่องเที่ยวแห่งนั้น ต้องต้อนรับนักท่องเที่ยวและช่วยในการตัดสินใจของนักท่องเที่ยวที่จะเลือกเดินทางมาสู่สถานที่ท่องเที่ยวแห่งนั้น แม้ว่าความพร้อมของแหล่งท่องเที่ยวจะไม่ใช่ว่าดึงดูดใจ หรือตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว แต่ความพร้อมของแหล่งท่องเที่ยวก็มีอิทธิพลมากในการตัดสินใจเลือกเดินทางมายังสถานที่นั้น โดยความพร้อมของแหล่งท่องเที่ยวสามารถกำหนดออกเป็นลักษณะใหญ่ ๆ ได้ดังนี้ คือ สภาพของการเข้าถึง ,สิ่งอำนวยความสะดวก ,สภาพแวดล้อม ,ข้อจำกัดในการรับนักท่องเที่ยว และความมีชื่อเสียงในปัจจุบัน

ค เป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยมีการดึงดูดทางวัฒนธรรมเฉพาะตัวเองมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นฐาน นอกจากนี้ยังต้องเป็น Landmark ทางวัฒนธรรม ซึ่งรวมถึงตั้งแต่ สภาพของวัฒนธรรมชุมชน ,เศรษฐกิจ และรูปแบบคุณค่าของตัวชุมชนและสถาปัตยกรรมนับแต่ครั้งประวัติศาสตร์มา ซึ่งในชุมชนบริเวณพื้นที่ศึกษาก็มีคุณสมบัติเพียงพอตั้งแต่สภาพของวัฒนธรรมชุมชนที่คงอยู่มายาวนาน ,สภาพเศรษฐกิจที่มั่นคงเป็นอู่ข้าวอู่น้ำทั้งของในพื้นที่ศึกษาและบริเวณพื้นที่รอบข้างจนถึงจังหวัดใกล้เคียง มีการค้าขายผลผลิตทางการเกษตรเช่น ปลาเลี้ยงตามกระชัง

,พืชผัก ,ต้นเตยหอม ,และตลอดจนผลผลิตทางการเกษตรอื่น ๆ ที่บริเวณพื้นที่รอบๆข้างเคียงนำรวมมาขายจนเกิดเป็นย่านตลาดการค้าขึ้นมา

2.2.4 แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ควบคู่กับการพัฒนา

การอนุรักษ์และการพัฒนาเหมือนเป็นสิ่งที่ไม่ไปด้วยกันไม่ได้เพราะการพัฒนานั้นจะก่อให้เกิดความสูญเสียและทำลายสภาพแวดล้อมเดิม โดยเฉพาะอาคารเก่าที่ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นอาคารอนุรักษ์ แต่เป็นอาคารที่มีคุณค่าทางด้านรูปแบบสถาปัตยกรรมและคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ หรือเป็นอาคารที่มีความสำคัญทางด้านจิตใจได้ถูกรื้อทิ้งหรือทำการดัดแปลงต่อเติมจนอาคารสูญเสียคุณค่าไปในที่สุดเป็นจำนวนมาก เพื่อที่จะใช้ที่ดินหรือทรัพยากรในบริเวณนั้นให้เหมาะสมและเกิดประโยชน์สูงสุดในปัจจุบัน แนวทางการอนุรักษ์ควบคู่การพัฒนาชุมชนทั้งงานสถาปัตยกรรมและสิ่งแวดล้อมนั้น จะกำหนดขึ้นได้โดยง่ายเมื่อ ประชาชนมีความเข้าใจ เห็นคุณค่าและความสำคัญของงานสถาปัตยกรรม และสิ่งแวดล้อมประเภทต่าง ๆ แล้ว และมีความพร้อมทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และมีความรู้ที่จะอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมแต่ละประเภทแต่ละชั้นที่มีลักษณะไม่เหมือนกัน ใช้วัสดุก่อสร้างไม่เหมือนกันและมีสถานที่ตั้งไม่เหมือนกันด้วย การอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมจึงต้องพิจารณางานเป็นชั้น ๆ ไปไม่สามารถนำวิธีการเดียวกันมาใช้ในการอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมทุกชั้นได้

การอนุรักษ์และการพัฒนาจริงๆ แล้วสามารถที่จะทำควบคู่กันได้แต่ไม่มีกฎเกณฑ์ หรือข้อกำหนดที่แน่นอนตายตัว จะต้องดูองค์ประกอบโดยรวมทั้งหมด เพื่อที่จะคงไว้ซึ่งความเป็นเอกลักษณ์ของอาคารเก่าและรูปแบบขนบธรรมเนียมประเพณีของพื้นที่นั้น ๆ ที่จะทำให้อาคารเหล่านั้นยังคงมีชีวิตอยู่ได้ในปัจจุบัน โดยส่วนที่ช่วยให้มีผลต่อการอนุรักษ์และการพัฒนา ได้แก่

- การให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ให้ทั่วถึงและมีความเข้าใจที่ตรงกัน เกี่ยวกับระดับของการอนุรักษ์
- กฎหมายจะต้องมีส่วนช่วยส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์และการพัฒนาที่ไปด้วยกัน เช่น การออกกฎหมายคุ้มครองสิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่า การกำหนดความสูงหรือรูปแบบของสิ่งก่อสร้างที่จะสร้างขึ้นในเขตพื้นที่อนุรักษ์

การพัฒนาเชิงอนุรักษ์ชุมชนอาศัยแนวความคิด 2 ประการ คือ แนวความคิดทางการพัฒนาชุมชนและแนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ ที่นำมาผสมผสานให้สอดคล้องเพื่อรักษาสงวนไว้ ซึ่งพื้นที่ สถาปัตยกรรมสภาพทางสังคม และวัฒนธรรมที่จะแสดงถึงลักษณะเด่นที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนให้ดำเนินต่อไปอย่างเหมาะสมในขณะเดียวกันก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ภายในชุมชนให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้นด้วย ให้มีความสอดคล้องกับความต้องการของประชาชน โดยการกำหนดเป็นแนวทางในการอนุรักษ์ชุมชน ที่จะเป็นการปรับปรุงพัฒนาสภาพต่าง ๆ ทั้งที่เป็นสิ่งที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์และสภาพทั่วไปในปัจจุบันให้ดีขึ้น โดยอาศัยข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่และแนวความคิดต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องในการอนุรักษ์ชุมชน เพื่อหาแนวทางที่เหมาะสมในการอนุรักษ์ชุมชนต่อไป

2.2.4-ก แนวคิดการอนุรักษ์เชิงพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

การอนุรักษ์เชิงพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน เป็นการทำให้ชุมชนมีความน่าอยู่อย่างถาวร ประเด็นการพัฒนา คือเอกลักษณ์และวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งมีระดับขั้นของการพัฒนาที่สูงกว่าการพัฒนาเมืองที่ให้บริการเพื่อความ

สะดวกสบายเพียงอย่างเดียว เพราะจะต้องรวมถึงความมีชีวิตชีวาของเมืองเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอีกมิติหนึ่งด้วย ในปัจจุบัน ประเทศต่าง ๆ ในแถบยุโรปและอเมริกาได้ใช้แผนงานพัฒนาด้านศิลปวัฒนธรรมมาเสริมสร้างความมีชีวิตชีวาของเมืองและช่วยในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน โดยการฟื้นฟูสร้างวัฒนธรรมชุมชนเมืองขึ้นมาใหม่ และประสบผลสำเร็จในระดับสูง ทั้งนี้ เพราะโดยภาพรวมโดยธรรมชาติของศิลปะและวัฒนธรรมแล้ว จะช่วยสร้างประโยชน์ให้แก่เมืองในหลาย ๆ ด้าน ที่สำคัญ คือด้านเอกลักษณ์เฉพาะของเมือง ให้ความโดดเด่นด้านนิเวศหรือสิ่งแวดล้อมทางกายภาพของเมือง เป็นประโยชน์ในด้านสังคมเป็นกลไกหนึ่งที่เป็นเบ้าหล่อหลอมสังคมในชุมชนให้มีน้ำหนึ่งใจเดียวกันในการร่วมมือร่วมใจในการดำเนินงานที่ต้องการประสานงานพัฒนาเมืองในแต่ละด้าน และมีส่วนในการสร้างงานและอาชีพให้กับชุมชน ช่วยสนับสนุนการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของเมือง โดยเฉพาะจากการนำมรดกวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นชักนำการพัฒนาการท่องเที่ยว และการเกิดอุตสาหกรรมและบริการอื่น ๆ ที่ต่อเนื่องกับการท่องเที่ยว

มรดกทางวัฒนธรรม จะปรากฏทั้งในรูปของนามธรรมและรูปธรรม ที่เป็นนามธรรมได้แก่ จารีตประเพณี ศิลปวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น นาฏศิลป์และดนตรี ฯลฯ สำหรับ ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ ประเภทต่าง ๆ รวมทั้ง โบราณสถาน อนุสาวรีย์ อนุสรณ์สถาน อาคารประวัติศาสตร์ จัดเป็นมรดกวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม ซึ่งการสนับสนุนมรดกทางวัฒนธรรมในมิติการพัฒนาจะเกิดประโยชน์ทั้งในการเก็บรักษามรดกทางวัฒนธรรม และในการสนับสนุนการพัฒนาโดยเฉพาะการมองเห็นว่ามรดกทางวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญยิ่งต่อความมีชีวิตชีวาของระบบนิเวศเมือง ทั้งนี้ ในบทที่ 4 ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ว่าด้วยการเสริมสร้างวัฒนธรรมเพื่อการการพัฒนา ได้เน้นให้ความสำคัญของการพัฒนาวัฒนธรรมต่อการพัฒนาคน สังคมและพัฒนาประเทศ รวมทั้งเน้นการเสริมสร้างความภาคภูมิใจในความเป็นไทยในความหมายของวัฒนธรรมไทย

ซึ่งในการพิจารณาการอนุรักษ์เชิงพัฒนาชุมชนแบบยั่งยืนนั้นจะต้องคำนึงถึงมาตรฐานชุมชนที่น่าอยู่ , เอกลักษณ์วัฒนธรรมชุมชน ,การรักษาความเป็นย่าน จากนั้นจึงเอาทุกส่วนมาพิจารณาร่วมกันแล้วจึงวางแนวคิดในการออกแบบและพัฒนาย่านชุมชนเก่านั้นๆ

ก. มาตรฐานชุมชนและชุมชนเมืองน่าอยู่

นิยามของ “ชุมชนเมืองน่าอยู่” ซึ่งประมวลจากหนังสือ ระบบการวัฒนธรรมและคุณภาพมาตรฐาน โดยคุณนิคม มุสิกคามะ (หน้า 164 – 165) และจากเอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง เมืองยั่งยืน จัดทำโดยสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย นั้น ได้ข้อสรุปความหมายหรือองค์ประกอบของเมืองน่าอยู่ มีดังนี้

- ก.1 เป็นเมืองที่พลเมืองสามารถดำรง รักษาพื้นที่และหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีไว้ได้ชัดเจน และเป็นชุมชนที่มีลักษณะอาคาร บ้านเรือนที่อยู่อาศัยมีเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของท้องถิ่น มีความสงบร่มรื่น และมีความเป็นระเบียบ สะอาด
- ก.2 มีการจัดแบ่งเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินตามกิจกรรมที่ควรจะเป็นที่กำหนดไว้ในผังเมืองรวมอย่างชัดเจน ไม่ก่อให้เกิดมลพิษและความเดือดร้อนรำคาญแก่พลเมือง
- ก.3 มีการจัดสาธารณูปโภคและบริการสาธารณะครบถ้วน สมบูรณ์เพียงพอต่อความต้องการ และมีระบบการคมนาคมขนส่งที่เหมาะสมเพื่อเชื่อมโยงระหว่างเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินต่าง ๆ ระหว่างที่อยู่อาศัย แหล่งงาน และสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ

- ก.4 เป็นเมืองที่พลเมืองมีงานทำและมีรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีพและค่าครองชีพไม่สูงเกินไป ทำให้มีคุณภาพชีวิตดีขึ้น
- ก.5 พลเมืองมีระเบียบ วินัยดี ประพฤติปฏิบัติตามกฎหมาย กติกาสังคม และปลอดจากอบายมุข
- ก.6 พลเมืองมีสุขภาพกายและสุขภาพจิตดี มีความมั่นคง ปลอดภัย ไม่อพยพโยกย้ายไปแห่งอื่น
- ก.7 มีผู้บริหารและจัดการเมืองที่มีความสามารถดี มุ่งปฏิบัติงานเพื่อพลเมือง ชุมชน และสังคม ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม
- ก.8 เป็นเมืองที่แหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น ห้วย หนอง คลอง บึงและแม่น้ำยังคงมีศักยภาพที่ดี สะอาด มีการดูแล และบริหารจัดการที่ดี และยังคงมีกิจกรรมสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับแหล่งน้ำที่ดี
- ก.9 เป็นเมืองที่มีพื้นที่เปิดโล่ง,สวนสาธารณะและแหล่งนันทนาการของชุมชนที่ดี เพียงพอที่จะบริการต่อชุมชน
- ก.10 เป็นเมืองที่มีมรดกทางวัฒนธรรมที่หลากหลายและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ

ข. การยึดหลักเอกลักษณ์และวัฒนธรรมของชุมชน

เอกลักษณ์และวัฒนธรรมของชุมชนเกิดขึ้นจากองค์ประกอบของชุมชน ได้แก่ ธรรมชาติ มนุษย์ สังคม สิ่งปลูกสร้าง และโครงข่ายคมนาคมและขนส่ง รวมทั้งปัจจัยทางสถาบันหลักต่าง ๆ ได้แก่ การปกครอง เศรษฐกิจ เทคโนโลยี สังคมวิทยาและวัฒนธรรม ทำให้เกิดลักษณะเฉพาะของการตั้งถิ่นฐาน จนเกิดเป็นชุมชนประเภทต่าง ๆ ตามประโยชน์ใช้สอย เช่น ชุมชนอยู่อาศัย ชุมชนธุรกิจและพาณิชย์กรรม ชุมชนอุตสาหกรรม ชุมชนเกษตรกรรม ชุมชนท่องเที่ยว ชุมชนท่าเรือ เป็นต้น

เอกลักษณ์ของชุมชนยังขึ้นอยู่กับจำนวนประชากร ขนาด และลักษณะทางกายภาพของชุมชนด้วย คือ ชุมชนบางชุมชนมีประชากรอยู่อาศัยหนาแน่นมาก อาคารในชุมชนเป็นอาคารสูงเบียดกันเป็นแท่งเป็นกลุ่มใหญ่ ที่ดินราคาแพง ซึ่งอาจแตกต่างกับชุมชนบางชุมชน แม้มีจำนวนประชากรใกล้เคียงกัน แต่อาคารอาจเตี้ยแผ่กระจายเป็นพื้นที่กว้าง ทำให้ลักษณะของชุมชนดูแตกต่างกัน หรือชุมชนบางชุมชนมีการตั้งถิ่นฐานมานานนับร้อยปี มีพลเมืองอาศัยอยู่อย่างต่อเนื่อง องค์ประกอบของชุมชนในอดีตยังปรากฏชัดเจน ได้แก่ คูเมือง กำแพงเมือง ป้อม หอรบ ประตู อาคารสาธารณะ แบบแผนถนน และเนื้อชุมชน ลักษณะของความเป็นชุมชนเก่าจึงปรากฏชัดเจน

วัฒนธรรมของชุมชน ได้แก่ วิถีชีวิตของชาวชุมชน นับตั้งแต่การแต่งกาย การกินอยู่ ภาษา การศึกษา การละเล่น การแสดง ขนบธรรมเนียมและประเพณีต่าง ๆ การดำรงชีวิตของชาวชุมชนจึงเป็นสิ่งส่งเสริมให้เอกลักษณ์ของชุมชนแต่ละชุมชนเด่นชัดขึ้น เอกลักษณ์และวัฒนธรรมของชุมชนอาจรวมตัวกันเป็นกลุ่มเป็นบริเวณ เป็นย่าน หรือทั้งชุมชนก็ได้ ความเด่นชัดของเอกลักษณ์มักปรากฏชัดในพื้นที่ที่เล็กมากกว่าในพื้นที่ใหญ่

ชุมชนเมืองหรือชุมชนที่มีเอกลักษณ์และวัฒนธรรมแตกต่างกัน ชาวชุมชนย่อมมีวิถีชีวิต การดำรงชีวิต แนวคิด การแสดงออกทางสังคม ตลอดจนรูปแบบของอาคารและผังชุมชนชุมชนไม่เหมือนกัน ทำให้ชุมชนเมืองและชุมชนคลี่คลายจากความคล้ายคลึงคลึงกัน จนกระทั่งแตกต่างกัน ทำให้เกิดลักษณะประจำท้องถิ่นในระดับต่าง ๆ ขึ้น ชุมชนเมืองและชุมชนมีลักษณะทางกายภาพและบรรยากาศในชุมชนอาจไม่เหมือนกัน นับตั้งแต่บริเวณที่มีความสงบ ไม่พลุกพล่านด้วยสิ่งก่อสร้างคาบเกี่ยวเข้ามาบรรจบกัน ไปจนกระทั่งถึงบริเวณที่มีความพลุกพล่าน ชุลมุน

ชาวชุมชนปัจจุบันต้องมีชีวิตอยู่ทั้งสองลักษณะพื้นที่ เนื่องจากต้องการอยู่อาศัยในบริเวณสงบและต้องทำงานในบริเวณที่มีสิ่งอำนวยความสะดวกของชุมชนสมบูรณ์ จึงเป็นพื้นที่ที่มีความพลุกพล่าน ชุลมุน บริเวณทั้งสองลักษณะอาจอยู่ในชุมชนเดียวกัน โดยถูกกำหนดเป็นบริเวณ เป็นย่าน เป็นเขตก็ได้ หรือจะมีลักษณะเฉพาะเป็นแต่ละชุมชนก็ได้ เมื่อชุมชนมีลักษณะเฉพาะจนกลายเป็นเอกลักษณ์และมีการควบคุมพื้นที่จนไม่มีการเปลี่ยนแปลงได้มากแล้ว ประชาชน สามารถเลือกที่อยู่อาศัยของตนได้ตามสถานภาพและสามารถย้ายถิ่นที่อยู่อาศัยใหม่ได้ตามความเหมาะสม ทำให้เกิดความมั่นคงในการตั้งถิ่นฐานของตนได้

เอกลักษณ์และวัฒนธรรมของชุมชนก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะชุมชน ทำให้ผู้คนที่อยู่ภายนอกอยากรับทราบ เรียนรู้ วิถีชีวิตและการดำรงชีวิตของชาวชุมชนแต่ละท้องถิ่น อาจทำให้เกิดแนวทางการศึกษา ทัศนศึกษาท่องเที่ยวในชุมชนต่าง ๆ ได้ และหากต้องการให้เอกลักษณ์และวัฒนธรรมของชุมชนดำรงรักษาไว้ยาวนาน ก็ต้องมีการป้องกันและควบคุมมิให้สิ่งที้อาจเกิดจากการพัฒนาที่รวดเร็วและไม่สอดคล้องกลมกลืนกับเอกลักษณ์และวัฒนธรรมท้องถิ่นเข้าไปทำลาย การเข้าไปศึกษาหรือท่องเที่ยวในบริเวณที่มีเอกลักษณ์และวัฒนธรรมของชุมชนชุมชนชัดเจน จึงต้องเป็นการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยยอมให้มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างอย่างช้า ๆ

ค. หลักการพัฒนาเพื่อการดำรงรักษาบริเวณย่านและชุมชน

การพัฒนาพื้นที่ที่เป็นย่านประวัติศาสตร์และโบราณคดีหรือเมืองเก่า ต้องมีการศึกษาพื้นที่อย่างละเอียด กำหนดขอบเขตตามลำดับความสำคัญพื้นที่ แล้วจึงกำหนดกรอบการพัฒนาด้วยความระมัดระวัง การพัฒนาจึงมีลำดับความระมัดระวังว่า ย่านไหนพัฒนาได้มากและย่านไหนพัฒนาได้น้อย การพัฒนาลักษณะนี้เรียกว่า “การพัฒนาเชิงอนุรักษ์” (Conservative Development) ส่วนย่านที่ศึกษาแล้วไม่ใช่พื้นที่และไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์และไม่เป็นแหล่งโบราณคดี บริเวณนี้สามารถพัฒนาได้เต็มที่หรือมากขึ้น ควรระวังเรื่องการสาธารณูปโภค ความปลอดภัย และความสวยงามเท่านั้น การพัฒนาลักษณะนี้เป็นการพัฒนาเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ จึงเรียกว่า “การพัฒนาเชิงเศรษฐกิจ” (Economic Development)

ส่วนพื้นที่ที่เชื่อมต่อระหว่างการพัฒนาทั้งสองประเภท จะมีการพัฒนาจากน้อยไปหามาก หรือมีการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ไปสู่การพัฒนาเชิงเศรษฐกิจ การพัฒนาเมืองลักษณะนี้จะได้เมืองซึ่งมีสองลักษณะ คือมีทั้งความเก่าและความใหม่ โดยจะเห็นการคลี่คลายของการพัฒนาจากเก่าไปสู่ใหม่ได้อย่างชัดเจน พลเมืองมีโอกาสเลือกอยู่อาศัยตามที่ตนพอใจโดยไม่ถูกบังคับให้ต้องอยู่อาศัยในเมืองแบบใหม่ลักษณะเดียว

เมื่อมีหลักการพัฒนาเพื่อการดำรงรักษาเมืองและบริเวณแล้ว จึงกำหนดนโยบายในการพัฒนาลงบนพื้นที่เพื่อดำเนินการพัฒนาตามกระบวนการได้

2.2.5 แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

แนวทางการอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมและสิ่งแวดล้อมนั้น จะกำหนดขึ้นได้โดยง่ายเมื่อ ประชาชนมีความเข้าใจ เห็นคุณค่าและความสำคัญของงานสถาปัตยกรรม และสิ่งแวดล้อมประเภทต่าง ๆ แล้ว และมีความพร้อมทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และมีความรู้ที่จะอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมแต่ละประเภทแต่ละชั้นที่มีลักษณะไม่เหมือนกัน ใช้วัสดุก่อสร้างไม่เหมือนกันและมีสถานที่ตั้งไม่เหมือนกันด้วย การอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมจึงต้องพิจารณางานเป็นชั้น ๆ ไปไม่สามารถนำวิธีการเดียวกันมาใช้กับการอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมทุกชั้นได้

การอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมและสิ่งแวดล้อมเป็นงานสหวิทยาการ ต้องการผู้ร่วมงานหลายคนและหลายอาชีพ การประสานงานจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง การให้ความสำคัญและเคารพต่อวิชาชีพของแต่ละฝ่ายเป็นคุณสมบัติของผู้ที่จะเข้าร่วมงานกัน การจัดลำดับขั้นตอนการปฏิบัติงานจึงมีความสำคัญด้วย การปฏิบัติงานทางวิชาการประวัติศาสตร์และโบราณคดีต้องเริ่มก่อน แล้วจึงกำหนดกรอบของการอนุรักษ์ นโยบาย เป้าหมาย วิธีการและมาตรการเพื่อให้การอนุรักษ์ได้ผลตามเวลาที่ตั้งเป้าไว้ การให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ การสร้างจิตสำนึกของประชาชน การประชาสัมพันธ์ เป็นมาตรการที่จะทำให้การปฏิบัติได้ผล นอกจากนี้การปฏิบัติงานที่ถูกหลักวิชาการจะเป็นแนวทางที่ดีให้ประชาชน เยาวชน และเด็ก มีความเข้าใจและรักท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น ในอนาคตอันใกล้นี้สังคมไทยอาจมีความ เข้มแข็งและสามารถต่อต้านกระแสสังคมต่าง ๆ ที่กลุ่มชนท้องถิ่นไม่ต้องการได้

2.2.5-ก การมีส่วนร่วมขององค์กรต่าง ๆ ในการอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมและชุมชน

การอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมและชุมชนตลอดจนถึงสิ่งแวดล้อมเป็นงานใหญ่ ซึ่งเป็นงานของส่วนรวม มิใช่ของ ผู้ใดผู้หนึ่ง ฉะนั้นการอนุรักษ์ การดูแลรักษาจึงเป็นหน้าที่ของบุคลากรทุกฝ่าย หน่วยงานทุกหน่วยทั้งของ รัฐบาลและเอกชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วย ในการเข้ามาดำเนินการนั้นต้องเป็นไปตามบทบาท หน้าที่ จังหวัดและ ช่วงเวลาที่เหมาะสม ดังนั้นจึงต้องมีการประสานงานที่ดี ซึ่งต้องมีหน่วยงานที่คอยประสานอีกหน่วยงานหนึ่งด้วย จึงจะทำให้การอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมและชุมชนเป็นไปตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายได้ หน่วยงานที่ต้อง ร่วมกันจะมีทั้งหน่วยงานรัฐบาลและภาคองค์กรเอกชนประชาชน โดยหน่วยงานของรัฐนั้นก็ยังมีตั้งแต่หน่วยงาน ส่วนกลางเช่น สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, กรมการผังเมือง, กรมศิลปากร เป็นต้น และ หน่วยงาน ราชการท้องถิ่น ได้แก่ เทศบาลระดับต่าง ๆ สุขาภิบาล องค์การบริหารส่วนจังหวัด และองค์การบริหารส่วนตำบล วัด (ไทย) โบสถ์ (ฝรั่ง) และมัสยิด (อิสลาม) และนอกจากนี้จากข้างต้นยังมีภาคองค์กรเอกชนและประชาชน โดยมีทั้ง ระดับนักวิชาการหรือผู้ทรงคุณวุฒิ ได้แก่ ผู้มีความรู้ในท้องถิ่นที่ได้เป็นสมาชิกขององค์กรพัฒนาเอกชน และระดับ องค์กร โดยองค์กรดังกล่าวเกิดจากการรวมบุคคล ความคิด และทรัพยากรต่าง ๆ มาปฏิบัติงานตามวัตถุประสงค์ อย่างต่อเนื่อง องค์กรเหล่านี้ ได้แก่ สถาบัน มูลนิธิ สมาคม ชมรม หรือกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ สมาชิกขององค์กรมีทั้ง นักวิชาการจากส่วนกลาง ส่วนท้องถิ่น และประชาชนในท้องถิ่น การปฏิบัติงานขององค์กรมีวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และวิธีการชัดเจน ส่วนการตัดสินใจมาจากผลการประชุมของกรรมการบริหารองค์กร

ปัจจุบันตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540 ทำให้รัฐบาลเปิดโอกาสให้องค์กร พัฒนาเอกชนได้เข้าร่วมเป็นกรรมการกับองค์กรของรัฐทุกระดับและทุกงานที่ เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อม วิถี ชีวิตของคนและสัตว์ งานขององค์กรพัฒนาเอกชนส่วนใหญ่เป็นการประสานงานระหว่างรัฐบาลกับประชาชน เพื่อ สร้างความเข้าใจอันดีระหว่างรัฐบาลกับประชาชนให้มีความเข้าใจอันดีระหว่างกัน ให้ความรู้ สร้างจิตสำนึก และ เป็นการประชาสัมพันธ์ด้วย บางครั้งองค์กรพัฒนาเอกชนดังกล่าวก็ทำหน้าที่ตรวจสอบการปฏิบัติงานของรัฐบาล และนำข้อมูลมาประชาสัมพันธ์ให้กับประชาชนเข้าใจด้วย

2.2.5-ข การมีส่วนร่วมของชุมชน ในการอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมและชุมชน

ข้อเสนอที่เป็นความต้องการของประชาชน และชุมชนที่แท้จริงจะประเมินความเป็นไปได้โดยในขั้นตอน การออกแบบและวางผังก่อนที่จะนำผังมาปฏิบัติ จะต้องมีการทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน และชุมชนใน

ทุกระดับการศึกษา โดยอาจมีการรวบรวมข้อมูลในรูปแบบที่ต่างกันในแต่ละระดับขั้นตอนการศึกษา เช่น การสอบถาม สัมภาษณ์ การจัดเวทีชุมชน การทำประชาพิจารณ์ ซึ่งในที่นี้ ในการทำวิจัยดังกล่าวได้ใช้วิธี การสอบถาม การสัมภาษณ์ สังเกตการณ์ในชุมชน และรวมกลุ่มคนในชุมชนจัดการประชุมหมุ่ยย่อย และมีการอภิปรายปัญหาความต้องการของประชาชน

ก. การสร้างจิตสำนึกกับประชาชน

จิตสำนึกของประชาชนในการปกป้องคุ้มครองและอนุรักษ์อาคารที่มีคุณค่าทางศิลปะ และประวัติศาสตร์เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ประชาชนจะต้องเข้าใจและมีจิตสำนึกสิ่งสำคัญที่ต้องอนุรักษ์ไว้ ความรู้สึกหวงแหนจะเกิดขึ้นไม่ปล่อยให้ชำรุดทรุดโทรมลงไป ถึงแม้ปัจจุบันในท้องถิ่นที่มีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ถ้าประชาชนในท้องถิ่นนั้นมีจิตสำนึกต่อพื้นที่ ก็จะลดปัญหาการมองข้ามคุณค่าทางประวัติศาสตร์และศิลปกรรมของสถานที่หรือพื้นที่ หรือลดปัญหาอาคารเก่าถูกรื้อลงมากขึ้นแล้วเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินโดยก่อสร้างอาคารใหม่ขึ้นมาแทนที่ไม่มีคุณภาพและคุณค่ามากขึ้นเพื่อความคุ้มค่ากับที่ดินที่มีราคาแพงขึ้น เพราะถ้าหากปล่อยให้เกิดสถานการณ์ดังกล่าวนี้ จะทำให้อาคารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และศิลปกรรมมีแต่จะหมดลง สิ่งแวดล้อมต่างๆ ก็จะเปลี่ยนไปด้วย ในที่สุดบริเวณเก่า ย่านเก่า ชุมชนเมืองเก่า และเมืองเก่าที่มีคุณค่าก็จะสลายหายไปด้วย กลุ่มชุมชนก็จะขาดหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไป ทั้ง ๆ ที่เคยมีอยู่แล้ว

การสร้างจิตสำนึก การย้ำเตือนให้เกิดสติ การชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญอย่างมีเหตุผลนั้น ต้องมีการอธิบายซ้ำ ๆ และทำต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอ ผู้สร้างให้ประชาชนมีจิตสำนึกได้ต้องปฏิบัติงานด้วยความอดทน มองการณ์ไกล และมีสำนึกต่อส่วนรวม ท้องถิ่นและประเทศชาติ

ข. การประชาสัมพันธ์

การประชาสัมพันธ์หรือแจ้งข่าวสารจะทำให้ทุกฝ่ายรับรู้เรื่องงานและความเป็นไป นอกจากนี้การประชาสัมพันธ์นั้นเป็นวิธีการปฏิบัติงานที่ทำให้เกิดความสำนึกให้รู้จักช่วยเหลือและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยการประชาสัมพันธ์ต้องมีแผนงานที่จะต้องปฏิบัติเป็นระยะ ๆ เพื่อย้ำเตือนให้มีสำนึกอย่างสม่ำเสมอ การปฏิบัติงานต้องบอกกล่าวล่วงหน้าว่ามีแผนจะปฏิบัติอย่างไร มีใครต้องร่วมปฏิบัติด้วยบ้าง เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้ทุกคนทุกฝ่ายเตรียมตัวเข้าร่วมปฏิบัติได้ตามจังหวะและช่วงเวลา การประชาสัมพันธ์นอกจากจะให้ประโยชน์ ดังกล่าวแล้ว ยังช่วยให้ผู้อาวุโส เยาวชนและเด็กมีความเข้าใจการปฏิบัติงานของชุมชนของส่วนรวม ทำให้เกิดจิตสำนึกที่ดีมีความเข้าใจ แม้ว่าในระยะแรกอาจยังไม่ได้เข้าร่วมงานด้วยก็ตาม แต่เมื่อมีความเข้าใจในเรื่องราวต่าง ๆ แล้ว อาจเข้ามาร่วมภายหลังได้

ความจริงการประชาสัมพันธ์เป็นมาตรการหนึ่งที่จะช่วยในการปฏิบัติงานตามแผนได้ผลตามวัตถุประสงค์และตามเป้าหมาย ซึ่งมาตรการดังกล่าวมีทั้งการจูงใจ (Incentive) การบังคับ (Directive) การเร่งรัด (Active) การสนับสนุน (supporting) และการยินยอม (Permissive) ซึ่งต้องมีวิธีการต่าง ๆ ที่ช่วยให้เกิดการอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรม และสิ่งแวดล้อม ได้แก่ นโยบาย งบประมาณ การเก็บภาษี ระยะเวลา กฎระเบียบ กฎหมาย การจัดองค์กรเพื่อการปฏิบัติ การร่วมมือกับองค์กรเอกชน ผู้ทรงคุณวุฒิ ท้องถิ่นและประชาชนด้วย

ค. แนวคิดเกี่ยวกับยึดถือประชาชนเป็นหลัก

งานอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนต้องยึดเอาความต้องการและปัญหาที่แท้จริงของประชาชนเป็นหลักใหญ่ของการดำเนินงาน มิใช่เพียงแต่เท่านั้น ความร่วมมือร่วมใจของประชาชนถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งในความสำคัญของโครงการอนุรักษ์และพัฒนาใดๆก็ตาม ทั้งนี้ก็เพราะว่า งานอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนนั้นต้องการที่จะให้ประชาชนได้รู้ได้เห็น มีส่วนได้เสียในผลประโยชน์ที่เขาได้ก่อสร้างขึ้นมา เพื่อให้เขาตระหนักในคุณค่าของชุมชน

และตระหนักในพลังความสามารถที่ซ่อนเร้นอันมหาศาลของชาวชุมชนเอง และให้ชาวชุมชนได้ทราบถึง สิ่งที่เขาต้องการสูงสุดในชุมชนเป็นอะไร ซึ่งทั้งหมดจะได้อำนาจมาโดยการลงทุนด้วยกำลังความคิด แรงงาน และกำลังความสามารถของตัวเอง เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วความหวงแหน ความทะนุถนอมและความภาคภูมิใจในชุมชนก็จะบังเกิดขึ้น ซึ่งจะเป็นกลวิธีที่จะทำให้เขาคิดเสริมสร้างสิ่งใหม่ๆตามความต้องการต่อไปได้อีก ในการเข้าทำงาน อนุรักษ์และพัฒนาสิ่งสำคัญคือ การชักจูงให้ประชาชนริเริ่มช่วยตัวเอง การสร้างความเชื่อมั่นและสร้างการเป็นผู้นำในกิจกรรมที่ต้องแก้ไขให้แก่ประชาชนนั้น ย่อมเป็นจุดปรารถนาของงานอนุรักษ์และพัฒนาชุมชน เพราะจะทำให้ชุมชนนั้นเกิดความเข้มแข็งได้ด้วยตนเอง ซึ่งในแนวคิดการยึดถือประชาชนเป็นหลักนี้จะต้องมีแนวทางดังนี้

ค.1 ยึดทรัพยากรของชาวบ้านเป็นหลัก

งานอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนนั้นเป็นงานที่ต้องพยายามใช้กำลังทรัพยากรของชาวบ้านหรืองานของประชาชนในชุมชนนั้นๆ ให้มากที่สุด ผลของงานอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนนั้นในขั้นแรกจะต้องเกิดจากการตัดแปลงแก้ไข และใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในหมู่บ้านให้เป็นประโยชน์แล้วจึงค่อยนำความช่วยเหลือต่างๆจากภายนอกเข้าไปในภายหลัง ซึ่งมีตั้งแต่ทรัพยากรคน เช่นผู้นำท้องถิ่น นักวิชาการ ช่างฝีมือต่างๆ , ทรัพยากรวัตถุ หมายถึงสิ่งแวดล้อมที่จะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ , และทรัพยากรทางสถาบันทางสังคม ได้แก่ สถาบันทางสังคมทุกอย่างที่มีอยู่ในชุมชน เช่น โรงเรียน วัด ศาลาประชาคม สถานีอนามัย สภาตำบล กรรมการพัฒนาหมู่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน ผู้นำด้านต่างๆ หรือสถาบันทางศาสนาความเชื่อในพระสงฆ์องค์เจ้าพิธีกรรมต่างๆ ทั้งหมดนี้ต้องพยายามนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์เพื่อนำไปสู่งานอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนเฉพาะด้านนั้นๆ

ค.2 การช่วยเหลือตนเองของชุมชน

หลักการช่วยเหลือตนเอง คือ สนับสนุนให้ประชาชนได้มีการช่วยเหลือตนเอง การช่วยเหลือจากภายนอกให้อยู่ในขอบเขตที่จะเป็นการช่วยให้เขาได้ช่วยเหลือตนเองได้เท่านั้น ไม่ควรช่วยเหลือทุกอย่างจนชาวชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมเป็นปริมาณมากพอแก่การพัฒนาศักยภาพของชาวชุมชนเอง และเพื่อที่จะให้เขาช่วยเหลือตนเองได้ จึงควรเริ่มจากภาวะการณ์ที่เป็นอยู่ของประชาชน, เริ่มจากสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ และจากสิ่งง่าย ๆ ไปหายาก, ไม่รีบเร่งทำโครงการดำเนินงาน แต่ค่อยทำค่อยไป เพื่อให้โอกาสเขาได้เรียนรู้จากการทำงานนั้น, และ พยายามใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้มากที่สุด

อย่างไรก็ตาม การช่วยเหลือตนเองของชุมชน จะได้ผลสำเร็จสูงสุด ทางภาครัฐต้องให้การสนับสนุน หรือร่วมมือกับประชาชนในชุมชน

ง. หลักการให้ประชาชนมีส่วนร่วม

ถือเป็นความสำคัญลำดับต้นๆของการอนุรักษ์ชุมชน เพราะสุดท้ายแล้วผู้ใช้และมีผลกระทบโดยตรงก็คือชาวชุมชนเอง ซึ่งจะทำให้ได้โดยส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในกิจการทุกอย่างให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ เพื่อให้เขาได้เป็นผู้ตัดสินใจทำงาน ลงมือทำงานตามที่เขาได้ตัดสินใจไปแล้วด้วยตนเอง ซึ่งจะเป็นการทำให้เขาได้ปฏิบัติตามความสนใจและความต้องการของเขา กรณีที่เขาได้เข้ามามีส่วนร่วมในโครงการนั้น จะทำให้เขาได้มีโอกาสพัฒนาตนเองด้วย

อนึ่ง ประชาชนที่ตั้งเข้ามาร่วมกิจกรรมด้วยนั้น จะต้องไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะแต่จะต้องมาจากชนทุกชั้นของสังคม ตั้งแต่คนที่ร่ำรวยที่สุด จนถึงยากจนที่สุดของชุมชนหรือตั้งแต่ชนชั้นสูงสุด จนถึงชนชั้นต่ำสุดของชุมชน จะเลือกที่รักมักที่ชังกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือชั้นใดชั้นหนึ่งหาได้ไม่

๑. การร่วมมือระหว่างรัฐและประชาชน

แนวความคิดนี้เกิดจากความเชื่อที่ว่า การอนุรักษ์และพัฒนาที่ได้ผลดีที่สุดและถาวรที่สุดนั้นควรจะเกิดขึ้นจากพลังและขีดความสามารถของชุมชนที่ได้ผลึกกำลังขึ้นมาผสมผสานกับการสนับสนุนจากพลังของการปกครองแห่งรัฐ การที่จะให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด เช่น รัฐหรือประชาชนเป็นผู้ดำเนินการฝ่ายเดียวนั้นนอกจากยากที่จะประสบความสำเร็จและผลงานไม่มั่นคงถาวรแล้ว ยังอาจนำไปสู่การขยายช่องว่างและความขัดแย้งระหว่างพลังทั้งสองฝ่าย สังคมหรือชุมชนใดที่ปล่อยให้การอนุรักษ์และพัฒนาเป็นไปตามลำพังด้วยความสามารถของชุมชนเองสังคมนั้นก็จะมีแต่จะถอยหลัง ในทางกลับกันถ้าหากสังคมใดรัฐบาลเป็นผู้นำให้ประชาชนแต่เพียงฝ่ายเดียวแล้ว การอนุรักษ์และพัฒนาจะเป็นไปอย่างเชื่องช้า เพราะมีทรัพยากรอันจำกัดและยังเป็นการเสริมสร้างทัศนคติแบบคอยให้ผู้อื่นมาช่วยเหลือตลอดเวลาในหมู่ประชาชน ผลซึ่งตามมาก็คือจะมีการพัฒนาด้านรูปธรรม (การพัฒนาวัตถุ) แต่ทางด้านตัวคนหรือนามธรรม (การพัฒนาจิตใจ) จะไม่ได้รับการพัฒนาเลย

ความช่วยเหลือระหว่างประชาชนและรัฐบาลซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานของการพัฒนาชุมชนนี้จึงประกอบด้วยสาระสำคัญ 2 ประการ คือ การมีส่วนร่วมของกลุ่ม และการสนับสนุนของรัฐโดยมีนักพัฒนาเป็นสื่อกลาง การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นสิ่งสำคัญมากในความสำเร็จของงานอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนและประชาชนควรมีส่วนร่วมตามขอบข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชน คือ ร่วมกันคิด วางแผน ตัดสินใจ และปฏิบัติร่วมกันทุกระยะไม่ควรเว้นขั้นตอนใดเลย

2.3 แนวความคิดเรื่องเอกลักษณ์ของชุมชน

ในการออกแบบชุมชนสิ่งที่สำคัญอันดับแรกที่จะต้องคำนึงถึงคือลักษณะเฉพาะของเมือง (Character of Town) ซึ่งในที่นี้หมายถึง เอกลักษณ์เฉพาะของเมืองอันเกิดจากภาพรวม (Image) เป็นการรวมตัวกันของกลุ่มอาคาร (Building Fabric) รูปปร่างเฉพาะของเมืองและโครงข่ายถนน (Pattern of Land) รวมทั้งบรรยากาศของชุมชน ลักษณะและกิจกรรมทางสังคมเศรษฐกิจตลอดจนอิทธิพลจากภูมิประเทศและนโยบายทางการเมืองหรือหมายถึงสิ่งต่างๆที่ทำให้เมืองมีลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากเมืองอื่นนั่นเอง

มีแนวความคิดที่ว่าบางสถานที่ที่มีลักษณะเฉพาะ (character) ที่สามารถเห็นได้ชัดมากกว่าที่อื่นภายใต้หลักฐานความเชื่อ ประเพณีต่างๆ ในทั้งโลกตะวันออกและตะวันตกตั้งแต่โบราณกาล ในปัจจุบันนักภูมิศาสตร์ นักจิตวิทยาสภาพแวดล้อมและนักวางผัง ได้ถูกกระตุ้นแนวความคิดเรื่องสถานที่ (place) ความรู้สึกของสถานที่ (sense of place) ลักษณะเฉพาะของสถานที่ (place character) และความแท้ของสถานที่ (genius loci) ในความหมายกว้างๆ เพื่อใช้อธิบายแนวคิดของลักษณะของสถานที่และสัมพันธ์ต่อความรู้สึกต่อสถานที่และลักษณะของเมืองมีความเกี่ยวข้องในการหาเอกลักษณ์กับการติดยึดและสัมพันธ์กับองค์ประกอบสถานที่นั้นและความซับซ้อนของสภาพแวดล้อมคุณค่าที่สัมพันธ์กับประสบการณ์แต่ละบุคคลกับภูมิทัศน์ ซึ่งสถานที่แต่ละแห่งจะมีลักษณะเฉพาะของสถานที่ที่การติดยึดสถานที่ (Place character and place attachment) สถานที่หนึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกได้และมีลักษณะเฉพาะที่ต่างกันตามลักษณะผู้ที่อยู่อาศัย

ซึ่งในความแตกต่างทางสภาพแวดล้อมในแต่ละสถานที่นั้นทำให้เกิดการแยกแยะเปรียบเทียบและการรับรู้ลักษณะเฉพาะ (character) ของสถานที่ คือ สถานที่เหล่านั้นสามารถปลุกฝังความรู้สึกว่าเป็นสถานที่แปลกถิ่น

ได้โดยรับรู้จากสภาพแวดล้อม โดยสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า “ความไม่เด่นชัดของสถานที่, ประสบการณ์ที่ได้มาของผู้พบเห็น, เอกลักษณ์ของสถานที่ และการเกิดการเปลี่ยนแปลงส่วนสำคัญในภูมิศาสตร์ รวมถึงพื้นฐานของการดำรงอยู่จากความสัมพันธ์กับสถานที่ที่ไม่มีรากเหง้า จะทำให้เกิดการสูญหายของควมมีตัวตนของสถานที่นั้น (Placelessness)”(Edward Relph ,1980)

แนวคิดด้านการสูญหายของควมมีตัวตนของสถานที่สัมพันธ์กับความหลากหลายของการรับรู้ในด้านลบ และผลตอบสนองทางอารมณ์ความรู้สึกต่อสภาพแวดล้อมที่สามารถสรุปผลลัพธ์ได้จากสภาพแวดล้อมที่เหมือนกัน เกิดความแตกแยกในความรู้สึกของคนในความสัมพันธ์กับสถานที่และองค์ประกอบอื่นทำให้เขาไม่สามารถรับรู้เข้าใจกับสภาพแวดล้อมไม่เกิดแผนที่ทางจิตซึ่งจะตรงข้ามกับสถานที่ที่มีลักษณะเฉพาะ (place character)

2.3.1 แนวความคิดเรื่อง สถานที่และเอกลักษณ์ (Place and Identity)

มีหลายการศึกษาที่ใช้แนวความคิดของเอกลักษณ์สถานที่ ความรู้สึกผูกพันกับสถานที่ในสภาพแวดล้อมทางกายภาพเป็นการหาความชัดเจน และการคาดคะเนจากความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่และเอกลักษณ์ ทฤษฎี Breakwell (Twigger-Ross,1996) เป็นกรอบทฤษฎีในการวิจัยสิ่งแวดล้อมกายภาพและทดสอบความสัมพันธ์เชิงประจักษ์ระหว่างสถานที่และเอกลักษณ์เป็นประเด็นปัญหาของการใช้เวลาในการทบทวนวรรณกรรมของสภาพแวดล้อมกายภาพที่จะค้นหาพิสัยของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกายภาพและเอกลักษณ์

ในการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์มีความสัมพันธ์กับเมืองในเรื่องที่เกี่ยวกับทัศนียภาพ,ภูมิสถานฐานทางกายภาพ นโยบาย เศรษฐกิจและสังคม(Proshansky,Ittelson and Rivilin, 1976:491 อ้างถึงใน วลีษฐพรหมบุตร, 2538) สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้นับว่าเป็นพื้นฐานของการรับรู้ในเรื่องสภาพแวดล้อมทางกายภาพทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ส่วนทางด้านที่เกี่ยวข้องกับ “เอกลักษณ์ในเมือง” เอกลักษณ์ของสถานที่นับว่าเป็นคุณสมบัติของลักษณะทางกายภาพของเมืองที่ถูกกำหนดขึ้นโดยสัญญาณจากการรับรู้ของคนที่อยู่ในชุมชนนั้น

การสืบเสาะหาเอกลักษณ์ของชุมชนจะช่วยให้พบคุณค่าที่คนในชุมชนนั้นเกิดความภูมิใจในตนเองแต่ทั้งนี้และทั้งนั้นการเสาะหาเอกลักษณ์ของชุมชนนั้นต้องได้รับความร่วมมือจากกลุ่มบุคคลหลาย ๆ ฝ่าย ทั้งสถาปนิก นักอนุรักษ์ นักวางแผนและพัฒนาเมืองหรือแม้กระทั่งนักออกแบบชุมชน ซึ่งตรงกับคำกล่าวที่ว่า นักออกแบบเมือง (Urban Planner) เป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทในการกำหนดการใช้ที่ดิน การวางแผนการใช้ทรัพยากรของชุมชนเพื่อความต้องการของชุมชนนั้นในอนาคต (Barnett ,1974 : 170)

2.3.1-ก เอกลักษณ์ของสถานที่ (The Identity of place)

ความคิดเอกลักษณ์ของสถานที่ขึ้นอยู่กับคำจำกัดความที่สถานที่และภูมิทัศน์อาจเป็นหนึ่งเดียวในความหมายของเนื้อหาที่มีวัฒนธรรมร่วมและองค์ประกอบทางสัญลักษณ์ (E.Relph ,1980) และประสบการณ์ของการเกิดรูปลักษณ์ของอาคารและภูมิประเทศ เอกลักษณ์เป็นพื้นฐานหนึ่งในชีวิตประจำวัน ความเป็นเอกลักษณ์ของบางสิ่งอ้างถึงความเหมือนที่คงทนและความเป็นหนึ่งเดียวซึ่งยอมว่าสิ่งซึ่งแตกต่างจากสิ่งอื่นเอกลักษณ์พบทั้งในเฉพาะบุคคลหรือวัตถุและในวัฒนธรรมซึ่งบุคคลอาศัยอยู่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ แต่จะแตกต่างเมื่อสภาพแวดล้อมและทัศนคติเปลี่ยน เอกลักษณ์มีหลายองค์ประกอบและหลายรูปแบบ (E.Relph,1980) (Kevin Lynch,1960,6) นิยามเอกลักษณ์ของสถานที่(identity of place) ว่าแบ่งตามความเฉพาะหรือความโดดเด่นจากสถานที่อื่นและสนองตอบเหมือนเป็นพื้นฐานสำหรับขบวนการทางปัญญา สิ่งที่มีอยู่ที่แยก

ได้(separable entity) มีเอกลักษณ์ของสถานที่มากกว่า ๆ กับมีคน เอกลักษณ์อยู่ในประสบการณ์ สายตา จิตใจและความตั้งใจของผู้มอง(Beholder)มากกว่า ๆ กับลักษณะทางกายภาพที่ปรากฏของเมืองหรือภูมิทัศน์ ไม่เพียงแต่เอกลักษณ์ของสถานที่เท่านั้นที่สำคัญแต่ยังมีเอกลักษณ์ที่คนหรือกลุ่มมีกับสถานที่นั้นโดยเฉพาะการมีประสบการณ์เป็นคนภายในหรือคนภายนอกพื้นที่

ก. องค์ประกอบของเอกลักษณ์ของสถานที่ (The components of the identity of place)

องค์ประกอบของสถานที่มี 3 อย่างด้วยกันคือ 1. สภาพทางกายภาพ 2. กิจกรรม 3. ความหมาย ทุกส่วนประกอบกันเป็นองค์ประกอบของเอกลักษณ์ของสถานที่ (Identity of place) ความหมายของสถานที่อาจเป็นรากฐานทางกายภาพและวัตถุและกิจกรรมแต่ไม่เป็นทรัพย์สิน พวกเขามีทรัพย์สินของความตั้งใจของคนและประสบการณ์ความหมายสามารถเปลี่ยนแปลงและถ่ายทอดจากหนึ่งกลุ่มของวัตถุสู่กลุ่มอื่น ๆ

องค์ประกอบทั้ง 3 ของสถานที่ไม่สามารถแยกกันใดอันหนึ่งจากกันได้ องค์ประกอบทางกายภาพมีทั้งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสภาพแวดล้อมที่ถูกสร้างขึ้น ความรู้สึกร่วมในประสบการณ์ของภูมิทัศน์และเมือง กิจกรรมและความหมายรวมอยู่ในกิจกรรมทางสังคมหลาย ๆ อย่างและถูกร่วมประวัติศาสตร์ที่มีการอ้างอิงต่อสภาพแวดล้อมกายภาพ ทั้งหมดนี้สัมพันธ์ระหว่างกันในสถานที่และหลอมรวมเป็นองค์ประกอบเอกลักษณ์ของสถานที่นั้น ๆ รูปลักษณะทางกายภาพ กิจกรรมและความหมายเป็นวัตถุดิบของเอกลักษณ์ของสภาพแวดล้อม การรวมกันดังกล่าวของเอกลักษณ์ของสถานที่ไปยังองค์ประกอบใด ๆ ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมท้องถิ่น แนวทางในสภาพกายภาพ กิจกรรมและความหมายมักจะสัมพันธ์กันเสมอ เช่น องค์ประกอบด้านชีวิตและจิตใจ ซึ่งอาจเป็นสิ่งประกอบของกระบวนการพิจารณาที่รูปแบบโครงสร้างบริบททางกายภาพ และกิจกรรม รวมกันเพื่อให้มนุษย์เสมอภาค สภาพและ ความหมายรวมในประสบการณ์ตรงและความรู้สึกร่วมของภูมิทัศน์หรือ ภูมิทัศน์เมือง (town scapes) กิจกรรมและความหมายรวมใน การปฏิบัติทางสังคม และประวัติศาสตร์ร่วมกันที่มีการอ้างอิงต่อสภาพกายภาพ และสิ่งสำคัญของสถานที่ยังขึ้นอยู่กับมุมมองของคนว่าเป็นบุคคลภายในสถานที่นั้น หรือรู้สึกเป็นบุคคลภายนอก

ข. ความสัมพันธ์ของสถานที่และเอกลักษณ์

ข.1. เรียกว่าการค้นหาเอกลักษณ์ เป็นการอ้างถึงความคิดเห็นในการหาเอกลักษณ์ของคนกับสถานที่ สถานที่พิจารณาประเภทของสังคมและบทบาท ในทฤษฎีเอกลักษณ์ทางสังคมประกอบด้วยความแตกต่างของการค้นหาในแต่ละคน ซึ่งขึ้นกับบริบท(สภาพแวดล้อม) โดยการค้นหาสังคม เป็นการค้นหาเอกลักษณ์ที่เกิดขึ้นของตนเอง ที่ได้รับจากสมาชิกในสังคม (เชื้อชาติ เพศ ชนชาติ อาชีพ กีฬา กลุ่ม) การค้นหาเอกลักษณ์ของสถานที่เป็นการค้นหาที่จะแสดงให้เห็นถึงสมาชิกของกลุ่มคนที่ค้นหาสถานที่ ในการเก็บสภาพที่เรียกว่าแนวความคิดของสถานที่ไปสู่เอกลักษณ์ทางสังคม โดยเหตุผลที่ว่า การเข้าไปสู่เอกลักษณ์ทางสังคมสามารถนับจากส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างตนเองและสภาพแวดล้อม

ข.2. สถานที่สัมพันธ์กับเอกลักษณ์ที่ผ่านระยะเวลาเอกลักษณ์ของสถานที่ เป็นมูลฐานเกี่ยวกับการประเมินค่าโครงสร้างของเอกลักษณ์ เอกลักษณ์ของสถานที่เป็นอีกลักษณะของการเปรียบเทียบเอกลักษณ์ทางสังคมที่บรรยายถึงการทำให้เป็นสังคมของคนด้วยกายภาพ โดยมีสมมุติฐานที่ว่ากระบวนการที่ทำระหว่างสถานที่และเอกลักษณ์เป็นเหมือนกับกระบวนการระหว่างกลุ่มและเอกลักษณ์

2.3.1-ข. แนวความคิดเรื่องความรู้สึกต่อสถานที่ (Sense of Place)

ความหมายโดยทั่วไปของความรู้สึกต่อสถานที่ คือ ความสามารถที่จะรู้ว่าแต่ละสถานที่ต่างกันและสามารถบอกได้ว่าที่ต่างต่างนั้นแตกต่างกันตรงไหน อย่างไร แต่สิ่งที่สำคัญสำหรับการปรับตัวและการดำรงชีพนั้น บางอย่างก็มีความซับซ้อนเกินกว่าที่ความสามารถจะจำแนกแตกต่างได้ ความรู้สึกต่อเนื่องของสถานที่ Sense of continuity of place จำเป็นต้องมีใน sense ของมนุษย์ sense เหล่านี้จะพบได้เช่น ความระแวดระวังตัว (awareness) จากการรับรู้จาก orientation ผ่านความสามารถที่จะตอบสนองได้ว่า สถานที่แต่ละสถานที่แตกต่างกันอย่างไรซึ่งความสามารถนี้เป็นของเฉพาะตัวบุคคล

ก. การยึดติดสถานที่ (Place Attachment)

การเปลี่ยนรูปร่างพื้นที่ไปสู่สถานที่เสมือนผลิตผลของการปฏิสัมพันธ์ที่ยั่งยืนมนุษย์กับองค์ประกอบทางกายภาพของสภาพแวดล้อมปฏิสัมพันธ์ที่ให้องค์ประกอบกับความเป็นเอกเทศและความสำคัญของอารมณ์ที่ภูมิภาคประเทศ ไม่สามารถจับยึดได้เพราะว่า การยึดติดกับสถานที่ (place attachment) สะท้อนถึงประวัติศาสตร์ของการปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ เห็นได้โดยการเปลี่ยนแปลงความเข้าใจ ประชาชนมีต่อการปฏิสัมพันธ์นั้นและมันเป็นหัวข้อเรื่องที่แก้ไขปรับปรุงทบทวนอดีตที่ผ่านมาในทางที่ผู้ซึ่งมีประสบการณ์มักจะมองให้เห็น มันคือเรื่องด้านการเมืองด้วยที่ว่ามันเป็นเหตุการณ์สำคัญที่หลีกเลี่ยงไม่ได้หรือสิ่งที่พิเศษ ประวัติศาสตร์ที่เตือนความจำของคนบางคนหรือบางกลุ่ม แม้ว่าไม่ใช่สิ่งที่สุดท้ายของสังคมและเศรษฐกิจ

มีแนวความคิดที่ว่า บ้าน (Home) คือ ความผูกพันการยึดติดกับสถานที่ (Place attachment) และเป็นส่วนประกอบที่มีผลกระทบของความผูกพันกับสถานที่ การพัฒนาผลที่เกิดจากความผูกพันของคนกับสถานที่ (ในสิ่งที่เกี่ยวกับความพึงพอใจ) โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการประเมินคุณค่าและลักษณะที่สัมพันธ์กับเอกลักษณ์ซึ่งเหมือนกับวัตถุประสงค์ เช่น ระยะเวลา ของที่อาศัย รวมถึงในพื้นที่เฉพาะแห่ง เครือข่ายของสังคม เป็นต้น แม้ว่าความรู้สึกผูกพันจะมองการวัดถึงผลที่เกิดขึ้นโดยทั่วไปจะประมาณจากบรรทัดฐานของวัตถุประสงค์เป็นสำคัญ ในอีกทางหนึ่งการหาเอกลักษณ์ค่อนข้างจะอยู่ในรูปข้อผูกมัดเกี่ยวกับ home places ซึ่งความรู้สึกผูกพันเน้นในเรื่องของกระบวนการ โดยที่คนและที่อยู่อาศัยมีการพัฒนาความสัมพันธ์ของการมีความรู้สึกผูกพันของบ้าน ซึ่งจะช่วยเสริมจุดสนใจในกระบวนการและการมีความสัมพันธ์ซึ่งเหมือนกับเป็นทฤษฎีพื้นฐานในการดำเนินชีวิต

ทฤษฎีของ เอกลักษณ์ของสถานที่ ดูคล้ายกับการยึดติดสถานที่ในที่เกี่ยวข้องกับข้อผูกพันระหว่างประชาชนกับสถานที่ (sense of belonging) ถึงอย่างไรเอกลักษณ์ของสถานที่มีความเกี่ยวข้องในส่วนของการมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวและมีน้อยกว่าที่เกี่ยวกับคุณค่าและการประเมินค่าของที่ตั้ง ลักษณะอื่น ๆ ของข้อผูกมัดของที่ตั้ง คือ เอกลักษณ์ของเมืองหรือชุมชน (moore,jeanne ,2000)

ข. ความรู้สึกของสถานที่ที่เป็นเสมือนการรำลึกถึงอดีต (Sense of Place as Retrospective)

การถกเถียงของผู้ที่อยู่อาศัยในเวลาเก่า ๆ ในเรื่องว่า การหาเอกลักษณ์ของสถานที่เมื่อพวกเขาเด็กๆ การพัฒนาพื้นที่ที่พวกเขาเรียกว่า "บ้าน" อาจมีพื้นที่กว้าง ๆ ซึ่งผู้อยู่อาศัยนิยม สถานที่ที่มีความรู้สึกชื่นชมยินดีอย่างมากเมื่อหวนถึงอดีต การยึดติดสถานที่มักจะกลายเป็นจิตสำนึกของตนเองเสมอ ความแตกต่างกันระหว่าง

วัฒนธรรมดั้งเดิมและวัฒนธรรมสมัยใหม่ซึ่งมีความแตกต่างด้านความซับซ้อนและความหมาย ยกตัวอย่างเช่น พื้นที่ของชาว อะบอริจิน จะเป็นพื้นที่เพื่อความศักดิ์สิทธิ์ แต่สำหรับคนรุ่นใหม่จะไม่คำนึงถึงประสบการณ์ในอดีตแต่จะคำนึงถึงเรื่องหน้าที่ใช้สอยเป็นอันดับแรก พื้นที่ที่ใช้เป็นในทางโลกมากกว่าทางศาสนาและสถานที่นั้น ๆ สามารถปรับเปลี่ยนที่ตั้งได้ตลอดเวลา นั่นหมายความว่าจะมีการจับคู่กันระหว่างความศักดิ์สิทธิ์และสัญลักษณ์ของสภาพแวดล้อมนั้น ซึ่งเราจะปฏิเสธไม่ได้ว่ามีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของเรา แต่มีผู้คนจำนวนมากที่ยังคงเชื่อมโยงจิตในกับสถานที่ โดยเน้นเฉพาะสิ่งที่สามารถพบเห็นได้เท่านั้น มีคนมากมายที่ไม่เคยเปิดเผยตัวเอง เกิดจากการที่พวกเขาสูญเสียความสัมพันธ์กับสถานที่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งเกิดจากการมีโครงการใหม่ ๆ เกิดขึ้น และมีความพยายามที่ต่อต้านจากผู้อยู่อาศัยและเจ้าของบ้านที่จะต่อต้านนักพัฒนาซึ่งแสดงให้เห็นว่าพวกเขามีความผูกพันอย่างลึกซึ้งกับสถานที่นั้น ๆ

สถานที่ เป็นการสะท้อนถึงทางด้านกายภาพ, สังคม, สุนทรียภาพ, จิตวิญญาณ และสิ่งอื่น ๆ ที่จำเป็นต่อวัฒนธรรม อีกทั้งองค์ประกอบเหล่านั้นต้องได้รับการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับแต่ละสถานที่ รวมไปถึงกระบวนการในการออกแบบ คือ การวางแผนหรือวางเป้าหมายเอาไว้ และต้องหาวิธีการใหม่ ๆ ที่จะแก้ปัญหาด้วย ผลก็คือสถานที่นั้น ๆ ก็จะทำให้เจ้าของเกิดการสมดุลย์และผสมผสานกันดีระหว่างภายในและภายนอก จำเป็นต้องมีความรู้สึกต่อสถานที่ (sense of place) ซึ่ง สถานที่ในยุควัฒนธรรมของเทคโนโลยีนั้นถูกสร้างขึ้นเหมือนกับเมื่อก่อน ในคนรุ่นก่อนนั้นทักษะหรือความเชื่อในโชคชะตาเกี่ยวกับสถานที่ได้ถูกถ่ายทอด โดยการทำงานความเชื่อซึ่งสถานที่ต่าง ๆ ไม่ได้แยกตัวออกมาต่างหากความจริงก็คือ ประสบการณ์ทั้งหมดเกี่ยวกับสถานที่ได้ปรากฏขึ้นโดยผ่านกระบวนการในการออกแบบ ซึ่งประกอบไปด้วย การถ่ายทอดแลกเปลี่ยนความรู้สึกทางตรงและจากทางด้านกายภาพออกมาเป็นวัฒนธรรม ซึ่งมีความจำเป็นและมีคุณค่าในตัวเองเหมือนกับเป็นความฝัน หรือ ความปรารถนาของมนุษย์

ดังนั้นหลักใหญ่ ๆ ที่ถือได้ว่าเป็นคุณลักษณะของเมืองนั้น กล่าวได้ว่าจะเป็นจุดรวมลักษณะของพื้นที่ และมีองค์ประกอบด้านต่าง ๆ ประกอบกันเป็นโครงสร้างของเมืองเช่น เส้นทาง, ที่รวมกิจกรรม, ภูมิสัญลักษณ์ และองค์ประกอบส่วนอื่น ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วในขั้นต้น เป็นต้น สำหรับการศึกษานี้ครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้พิจารณาสถานที่และเอกลักษณ์ ตามกระบวนการเอกลักษณ์ของ Brekwell (Twigger-Ross, 1996) โดยพิจารณาเอกลักษณ์ว่าเป็นสิ่งที่แสดงถึงการรับรู้ด้านคุณค่าของคนในชุมชน โดยมีกรอบการวิจัยภายใต้บริบทของสภาพแวดล้อมเดียวกัน

2.3.2 แนวคิดองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ที่มีความสัมพันธ์และส่งเสริมเอกลักษณ์ของพื้นที่

ก OPPORTUNITY ซึ่งโดยธรรมชาติของภูมิทัศน์เมืองจะมีความคิดใหม่ที่เหมาะสมถึงลักษณะเฉพาะของเมือง ทั้งด้านการพัฒนา และการนำเมืองกับมารับใช้ผู้คนใหม่ในชีวิตประจำวัน โดยคงไว้ซึ่งความมีชีวิตชีวาและความเป็นเอกลักษณ์ในย่านนั้น ๆ ในการแก้ไขปรับปรุงต้องคำนึงถึงความเหมาะสมโดยคิดหลักที่ว่างง่ายที่สุด ถูกที่สุด และจะต้องมีความเหมาะสมกับคุณภาพของพื้นที่ด้วย

ข IDENTITY AREA เป็นกลุ่มพื้นที่ต่าง ๆ ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตน เช่นในทางพื้นที่มีเอกลักษณ์ทางทัศนียภาพ (Visual Identity) หรือเอกลักษณ์ทางสังคม (Social Identity) เป็นต้น

ค ENCLOSURE OF SPACE ประกอบด้วยรูปทรงและที่ว่างเป็นความรู้สึกที่ปิดล้อมในพื้นที่ หากเปรียบเทียบกับในห้องแล้ว ที่ว่างนั้นจะถูกปิดล้อมไปด้วยเพดาน ผนัง ส่วนเมืองที่เห็น เป็นที่ว่างปิดล้อมที่เห็นได้ชัด

คือ ย่านที่เป็นลักษณะของสแควร์ที่ว่างในภูมิทัศน์ของเมือง (Townscape) นี้จะไม่มีเพดานแต่จะรู้สึกถึงการมีเพดานโดยเส้นขอบฟ้า ซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญที่สุด และก่อให้เกิดการปิดล้อม ส่วนถนนที่ตัดผ่านเข้าไปในพื้นที่นั้น จะถูกปิดล้อมด้วยแนวอาคารที่อยู่ขนานกับถนน

ง CHARACTER OF SPACE เป็นเอกลักษณ์หรือลักษณะที่ว่าง ซึ่งถูกปิดล้อมอยู่ (Enclosure of Space) หรือกล่าวได้ว่าเป็นการสัมพันธ์มาจากที่ว่าง ซึ่งถูกปิดล้อมและจะมีมุมมองแต่ละมุมที่ถูกปิดล้อมด้วยอาคารหรือส่วนประกอบอื่น ทางภูมิทัศน์ของเมือง ซึ่งจะให้ความรู้สึกที่แตกต่างกันไปถึงแม้ว่าจะเป็นย่านเดียวกัน แต่คนละมุมมองถนนก็ตาม

จ CHANGE OF LEVEL เป็นความสัมพันธ์ซึ่งต่อเนื่องมาจากลักษณะของที่ว่าง (Character of space) เมื่อมีเอกลักษณ์และลักษณะที่ต่างกันในแต่ละพื้นที่ ซึ่งถูกปิดล้อมการเปลี่ยนระดับมุมมอง เช่น การเดินขึ้นเนิน จะไม่เปลี่ยนเอกลักษณ์หรือลักษณะของพื้นที่ แต่จะเป็นการสร้างความรู้สึกขึ้นใหม่ โดยเป็นการเพิ่มความน่าตื่นเต้นและความประทับใจในภูมิทัศน์ของเมือง

ฉ ACTIVITIES ลักษณะของถนนและการใช้ถนนรวมถึงกิจกรรมของผู้คนในท้องถิ่น และวิถีชีวิตที่ปรากฏนั้นจะเสริมสร้างเอกลักษณ์ขึ้นในพื้นที่นั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งลักษณะและเอกลักษณ์ทางทัศนียภาพ (Visual Characteristics)

ช DETAILING ในรายละเอียดขององค์ประกอบและเครื่องประดับภายในชุมชน เช่น เครื่องประดับถนน (Furniture Street) นั้น การใช้งานหรือแม้กระทั่งหน้าที่ใช้สอยที่ปรากฏเมื่อต่างย่านต่างกิจกรรม รายละเอียดต่าง ๆ ที่ปรากฏให้สังเกตุย่อมมีเครื่องตกแต่งที่ต่างกัน ยกตัวอย่างเช่น ย่านพักอาศัยนั้นจะไม่มีป้ายสินค้ามากเท่ากับย่านการค้าเป็นต้น

ซ TREE พืชพันธุ์นับได้ว่าเป็นองค์ประกอบย่อยอีกองค์ประกอบหนึ่งที่ช่วยสร้างภูมิทัศน์ของเมืองให้เมืองนั้น ๆ มีเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะของตนเองและพืชพันธุ์ของท้องถิ่นนั้นจะสร้างบรรยากาศให้มีความแตกต่างกันไปทั้งด้านการใช้พื้นที่ ความสัมพันธ์กับองค์ประกอบโดยรอบ การสร้างความรู้สึกปิดล้อม (Enclosure) ให้พื้นที่ให้มีการเคลื่อนไหวอีกทั้งยังช่วยการลดความรุนแรงในการปิดล้อมด้วยอาคาร

ด CONTRAST OF SPACE ในสถานที่ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างกันแต่อยู่ในพื้นที่ที่มีความต่อเนื่อง การเปลี่ยนมุมมองที่มีความขัดแย้งกัน จะสร้างความรู้สึกที่แปลกใหม่กับมุมมองนั้น ตัวอย่างเช่น ถนนแคบ ๆ ถูกปิดไปสู่ลานกว้าง หรือลานที่มีขนาดใหญ่เป็นต้น

ญ ORGANIZATION OF SPACE เป็นกลุ่มที่ว่างบางพื้นที่ภายในชุมชน เมืองจะถูกแยกออกจากเมืองด้วยเอกลักษณ์ของที่ว่างที่ต่างกันหรืออาจจะถูกแยกด้วยผังที่เชื่อมกลุ่มที่ว่างหรือกลุ่มย่านต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

2.4 แนวคิดและงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

2.4.1. งานวิจัยเบื้องต้นเรื่องเรือนแพที่จังหวัดอุทัยธานี

2.4.1-ก. แผนกสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ทำการวิจัยเบื้องต้น เรื่องเรือนแพที่จังหวัดพิษณุโลกและอุทัยธานี เมื่อปี พ.ศ. 2513 พบว่าชุมชนเรือนแพจังหวัดอุทัยธานี เป็นลักษณะชุมชนนคร (Urban Community) เป็นชุมชนที่มีกิจกรรมทางธุรกิจที่รายได้ดี ผู้ปฏิบัติงาน

นอกบ้าน คนในชุมชนเรือนแพมีความสัมพันธ์กันมาก แต่ลักษณะความสัมพันธ์ไม่ลึกซึ้ง ไม่พอใจสภาพความเป็นอยู่ปัจจุบัน คนเหล่านี้มีความกระตือรือร้นและการขยับขยายที่อยู่อาศัยและอาชีพให้มีความสะดวกสบายและก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น โครงสร้างทางสังคมของชุมชนเรือนแพเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า บางส่วนของประเทศไทยกำลังมีการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนที่ใหญ่ขึ้น การขยายตัวของชุมชนไม่เพียงแต่จะเป็นไปในด้านวัตถุประสงค์สร้างเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงนี้ยังครอบคลุมไปถึงแบบแผนในการดำเนินชีวิต ทักษะคติและความสัมพันธ์ทางสังคมของคนเหล่านั้นด้วย

2.4.2 งานวิจัยเบื้องต้นเรื่องเรือนแพที่จังหวัดพิษณุโลก

2.4.2-ก. กองอนามัยและสิ่งแวดล้อม เทศบาลเมืองพิษณุโลก ได้ทำ โครงการวิจัยพัฒนาสุขภาพประชาชน ในเขตเทศบาลเมืองพิษณุโลก ระยะเวลาที่ 1 พบว่า ชุมชนเรือนแพมีลักษณะคล้ายชุมชนแออัด คือ มีการโยกย้ายถิ่น ชาวเรือนแพมีรายได้ต่ำ โครงสร้างประชากรมีผู้สูงอายุ(60-69ปี) มากกว่าค่าเฉลี่ยของประเทศ ประชากรในวัยแรงงานมีน้อยลง ระยะต้นยังคงประกอบอาชีพและมีรายได้เป็นของตนเอง อัตราการเจ็บป่วยมีในเด็กและผู้สูงอายุ ชาวเรือนแพส่วนใหญ่เป็นผู้หาเช้ากินค่ำ ความเป็นอยู่ชนิดต่างคนต่างอยู่ การรู้จักมักคุ้นกันจะมีอยู่เฉพาะผู้ประกอบอาชีพค้าขายในแหล่งเดียวกัน กิจกรรมที่สัมพันธ์ช่วยเหลือกันจะมีมากในกลุ่มชาวเรือนแพที่ใกล้เคียงกัน โดยช่วยเหลือกันเปลี่ยนลูกบวบแพและช่วยเหลือกันขยับแพขึ้นลงตามระดับน้ำ ความสัมพันธ์ในครอบครัวดีพอสมควร

2.4.2-ข. ศิริสุวรรณ แสงศิริ ได้ทำการศึกษาวิจัยสภาพความเป็นอยู่ของชาวเรือนแพ ลำน้ำน่านในเขตอำเภอเมืองพิษณุโลก ปี 2521(ศิริสุวรรณ แสงศิริ ,2522) โดยทำการเปรียบเทียบข้อมูลกับการศึกษาวิจัยของแผนกสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปี 2513 การวิจัยใช้วิธีสุ่มตัวอย่างแบบเดียวกับ ปี 2513 โดยเลือกกลุ่มสำรวจใช้แบบสุ่มตัวอย่างประมาณร้อยละ 50 ของครอบครัวชาวเรือนแพทั้งหมด สรุปผลการวิจัย พบว่า การเปลี่ยนแปลงที่มองเห็นได้อย่างเด่นชัดคือ จำนวนประชากรชาวเรือนแพลดลงร้อยละ 35 ของประชากรในปี 2513 อัตราเฉลี่ยประชากรลดลงจาก 6.1 คน เหลือเพียง 4.8 คน ต่อครอบครัว

การประกอบอาชีพของชาวเรือนแพ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขาย กรรมกร รับจ้าง ส่วนอาชีพรับราชการ เกษตรกรรม มีน้อย ซึ่งงานที่ชาวเรือนแพทำบางชนิดเป็นงานที่ไม่มีรายได้ประจำ เช่น ลูกจ้างก่อสร้าง นอกจากนี้ชาวเรือนแพอาจจะมีอาชีพรอง เช่น ปลูกพืชผัก ดอกไม้ รมตั่ง หรือเลี้ยงหมู ซึ่งหารายได้ให้แก่ครอบครัวบ้าง แต่ก็ไม่ได้ทำทุกครัวเรือน

การติดต่อกับชุมชน ชาวเรือนแพมีการติดต่อกับชุมชนตลาดมากที่สุดและเป็นประจำการติดต่อบริสัมพันธ์กับเพื่อนบ้าน ชาวเรือนแพส่วนใหญ่จะติดต่อกับชาวเรือนแพแถบเดียวกัน หรือฝั่งเดียวกันมากกว่าฝั่งตรงข้าม มีความรู้สึกต่อกันเหมือนญาติ เหมือนเพื่อน ส่วนความรู้สึกไม่เป็นมิตรนั้นมีน้อยมาก

ปัญหาและความต้องการของชาวเรือนแพ การสำรวจในปี 2521 พบว่าปัญหาส่วนใหญ่ยังคงเหมือนเมื่อปี 2513 เป็นต้นว่า ปัญหาการเคลื่อนย้ายแพเวลาน้ำขึ้นหรือลด ปัญหาการซ่อมแพปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาทางขึ้นลงตั่ง ปัญหาการบริการและสวัสดิการไม่เพียงพอ ส่วนความต้องการของชาวเรือนแพนั้นได้แก่ ความต้องการที่จะมีบ้านและที่ทำกินบนบก ต้องการมีงานทำที่มั่นคงรายได้เพียงพอแก่การครองชีพ มีบริการและสวัสดิการอย่างเพียงพอและทั่วถึง ซึ่งไม่แตกต่างไปจากที่เคยสำรวจไว้เมื่อปี 2513

ส่วนในข้อเสนอแนะของผู้วิจัยนั้น เสนอว่าชาวเรือนแพยังคงมีสภาพความเป็นอยู่เหมือนเดิม ต้องเผชิญกับปัญหาและความต้องการเหมือนเมื่อปี 2513 แสดงว่ายังไม่ได้รับการแก้ไขมากนัก ปัญหาเศรษฐกิจของชาวเรือนแพเป็นเรื่องสำคัญ เนื่องจากชาวเรือนแพส่วนใหญ่เป็นผู้มีรายได้น้อยและทำงานประเภทที่มีรายได้น้อยประจำ จึงควรสนับสนุนให้โครงการเพิ่มพูนรายได้ให้แก่ชาวเรือนแพโดยให้เหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ของชาวเรือนแพด้วย เช่น สนับสนุนให้ชาวเรือนแพที่อยู่ต่างๆ เด็กหนุ่มสาว แม่บ้าน รวมกลุ่มกันฝึกอาชีพ เช่น ตัดเสื้อผ้า จักสาน ทำดอกไม้ประดิษฐ์ โดยส่งครูผู้ฝึกไปช่วยฝึกและติดตามผลอย่างใกล้ชิด หรือโครงการเพิ่มพูนรายได้ที่น่าจะนำเข้ามาพิจารณาด้วยเป็นอย่างยิ่ง คือ โครงการเลี้ยงกล้วยไม้ โครงการเลี้ยงปลาโดยการหาคะชั่งไว้ได้แพ ซึ่งโครงการเหล่านี้จะเป็นหนทางช่วยเพิ่มพูนรายได้ให้แก่ชาวเรือนแพได้

2.4.2-ค. ผศ.สุพจน์ พุกชะวัน และคณะได้ทำการศึกษาเรื่อง วิถีชีวิตชาวแพที่แม่น้ำน่าน โดยสำรวจสัมภาษณ์ และการสังเกตวิถีชีวิตของชาวแพในช่วงระยะเวลาตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. 2534 ถึงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2534 พบว่า ชุมชนเรือนแพมีจำนวนทั้งหมด 275 หลัง เป็นเรือนแพที่อยู่อาศัย 265 หลัง เรือนแพร้านอาหาร 7 หลัง และเรือนแพส่วนราชการ 3 หลัง ชาวแพร้อยละ 97 เป็นเจ้าของแพเอง ส่วนอีกร้อยละ 3 จะเช่าผู้อื่นอยู่อาศัย สภาพทั่วไปของชุมชนเรือนแพจังหวัดพิษณุโลกเป็นชุมชนชนาดย้อมที่ซ่อนตัวอยู่ในชุมชนเมืองพิษณุโลก และเป็นชุมชนแออัดประเภทหนึ่งซึ่งมีลักษณะเป็นชุมชนประเภทนกกอกแม่น้ำอันเป็นสาธารณะเช่นเดียวกับชุมชนแบบชาวเรือ โดยการเข้ามาตั้งถิ่นฐานปลูกสร้างอาคารในแม่น้ำน่าน โดยไม่ได้รับอนุญาต

สภาพปัจจุบันของชุมชนชาวแพ ชุมชนเรือนแพมีความจำเป็นต้องอาศัยใกล้ฝั่งและมีลวดคอยดึงเอาไว้เพื่อไม่ให้น้ำพัดพาไป สภาพของเรือนแพจึงถูกบังคับให้สร้างเป็นแนวไปตามฝั่งแม่น้ำ จะสร้างซ้อนกันหลายๆ หลังไม่ได้ อย่างมากก็ซ้อนกันเพียง 2 หลังเท่านั้น ชุมชนชาวแพจึงไม่เหมือนกับชุมชนแออัดแห่งอื่น โดยลักษณะ สภาพของที่ตั้งและสภาพของเรือนแพนั้นเรือนแพจะอยู่กันอย่างหนาแน่นเป็นกลุ่ม ๆ บางครอบครัวจะมีแพฟุ้งกัน เพื่อระบายคนในครอบครัวที่แต่งงานให้แยกครัวออกไปชุมชนชาวแพจึงไม่มีการแบ่งที่ดินอย่างชัดเจน ลักษณะของเรือนแพส่วนใหญ่สร้างอย่างง่าย ๆ มีฝาสี่เหลี่ยมกันเป็นห้องโถง สมาชิกครอบครัวจึงอาศัยหลับนอนในห้องเดียวกัน และในส่วนของสภาพแวดล้อมนั้นจะขาดระบบและมาตรฐานที่ดี ทั้งเรื่องไม่มีทางเดินชายตลิ่ง ที่เป็นมาตรฐานก่อให้เกิดอันตราย ,ขาดที่ว่างสาธารณะ ที่ชาวแพใช้ทำกิจกรรม ,ขาดระบบกำจัดขยะมูลฝอยที่ดีซึ่งมีการทิ้งลงน้ำอยู่ ,ขาดการบริการทางด้านสาธารณูปโภคโดยเฉพาะบริการน้ำประปา

สังคมของชุมชนชาวแพเป็นสังคมที่มีลักษณะของสังคมเมือง ประชาชนดั้งเดิมส่วนใหญ่อพยพมาจากที่อื่น แล้วจึงอยู่สืบต่อกันถึงลูกหลานและมีบางส่วนเพิ่งเข้ามาอยู่อาศัย ในส่วนของครอบครัวชาวแพร้อยละ 65 มีลักษณะการอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวเดี่ยว อีกร้อยละ 31 เป็นครอบครัวขยาย ความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวไม่แตกต่างจากสังคมของคนในเมืองมากนักคนส่วนใหญ่จะออกไปทำงานนอกบ้านที่เหลืออยู่ก็จะเป็นเด็กและคนแก่อายุมาก ๆ ที่ไม่สามารถทำงานได้ จะมีแม่บ้านบางส่วนที่ทำงานอยู่กับบ้าน ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านชาวแพส่วนใหญ่จะรู้จักกันเฉพาะที่อยู่ใกล้เคียงกันเท่านั้น บางส่วนก็ไม่ได้สนใจใครและรู้จักเพื่อนบ้านน้อยมาก เพราะฉะนั้นเมื่อมีกิจกรรมใดๆ ชาวแพที่อยู่ใกล้กันและมีความสัมพันธ์ต่อกันก็มักจะมาร่วมกิจกรรมต่าง ๆ แม้ว่าสังคมของชาวแพจะมีลักษณะแบบสังคมเมือง แต่มีลักษณะบางอย่างของสังคมชนบทที่ยังคงหลงเหลืออยู่บ้าง ชาวแพส่วนใหญ่เคยไปช่วยเพื่อนชาวแพทำงานในลักษณะเอาแรง เช่น งานสร้างแพ ซ่อมแพ และโยงแพ เป็นต้น

2.4.2-ง. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก ได้มีการวิจัยโครงการศึกษาเพื่อจัดทำ แผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าพิษณุโลก สรุปผลการวิจัย ดังนี้ จาก

การสำรวจของคณะวิจัยพบว่า มีจำนวนเรือนแพ 227 หลัง ซึ่งจำนวนเรือนแพลดลงเมื่อเปรียบเทียบกับ การสำรวจของกองช่างเทศบาลเมืองพิษณุโลก ในปี พ.ศ. 2535 และ พ.ศ. 2536 ที่มีจำนวนเรือนแพทั้งสิ้น 281 และ 259 หลัง ตามลำดับ จำนวนเรือนแพที่สำรวจ 227 หลังนี้ เป็นปริมาณแพทั้งหมดที่ตรวจนับได้ โดยไม่รวมแพร้านอาหาร และมีเรือนแพจำนวน 12 หลัง เป็นเรือนแพที่ไม่มีคนอยู่อาศัยประจำ นอกจากนี้ยังมีแพอีกจำนวน 4 แพ ที่แบ่งห้องภายในแพให้เช่า โดยชาวชุมชนเรือนแพส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่มีรายได้น้อย ทำให้การซ่อมแซมเรือนแพให้อยู่ในสภาพที่ดีทำได้ลำบาก ปัญหาประการหนึ่งที่ทำให้หลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องมองว่ากลุ่มชุมชนเรือนแพเป็นกลุ่มชุมชนแออัดที่ก่อให้เกิดทัศนอุจาดแก่เมือง คือ การเปลี่ยนแปลงการเลือกใช้วัสดุที่นำมาก่อสร้างเรือนแพ เดิมในอดีตเรือนแพจะมุงหลังคาด้วยแฝก ซึ่งจะมีความกลมกลืนกับฝาเรือนที่เป็นไม้หรือไม้ไผ่ และสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของแม่น้ำน่าน แต่ในปัจจุบันเนื่องจากความสะดวกและความทนทาน จึงมีการเปลี่ยนแปลงวัสดุที่ใช้ทำหลังคาเป็นสังกะสี เนื่องจากเป็นวัสดุที่มีน้ำหนักเบาและมีอายุการใช้งานนานกว่าการใช้แฝกและบางส่วนยังนำสังกะสีมาประกอบกับไม้ทำเป็นฝาเรือน และบางหลังก็ใช้สังกะสีทำเป็นฝาเรือนทั้งหมด เมื่อใช้ไปนาน ๆ สังกะสีจะขึ้นสนิมลักษณะการเปลี่ยนแปลงการใช้วัสดุดังกล่าวทำให้ภาพลักษณ์ดั้งเดิมของเรือนแพเปลี่ยนแปลงไปในทางลบ การใช้พื้นที่ริมตลิ่งของเรือนแพในปัจจุบันยังก่อให้เกิดสภาพไม่น่าดูของเมือง เช่นการจัดทำราวตากผ้า เนื่องจากหลายครัวเรือนมีอาชีพรับจ้างซักรีดผ้า การกองไม้และวัสดุเหลือใช้ไว้ริมตลิ่ง ก่อให้เกิดความรกรุงรังทางสายตา

จากการสำรวจในเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม 2537 พบว่า ทัศนคติของชุมชนชาวแพได้เปลี่ยนแปลงไป โดยมีเพียงร้อยละ 15 ที่ต้องการย้าย ซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นกลุ่มชาวแพที่อายุมากมีปัญหาเรื่องการนำแพเข้า-ออก และเรื่องความจำเป็นในการซ่อมแซมแพ ซึ่งค่าไม้ไม่มีราคาแพงมากขึ้น และประมาณร้อยละ 15 ที่ยังไม่แน่ใจว่าจะเคลื่อนย้ายหรือไม่ เนื่องจากไม่แน่ใจว่าชาวแพส่วนใหญ่จะตัดสินใจอย่างไร ซึ่งแตกต่างจากการศึกษาในปี 2536 กลุ่มที่ไม่แน่ใจว่าจะเคลื่อนย้ายหรือไม่ เนื่องจากต้องการดูกลุ่มที่เคลื่อนย้ายตามไป ร้อยละ 70 ของเรือนแพในปัจจุบันไม่ต้องการเคลื่อนย้าย โดยร้อยละ 40 ของกลุ่มนี้เป็นประชากรที่อาศัยอยู่ในเรือนแพมาตั้งแต่เกิด ทำให้เกิดความเคยชินและความผูกพันต่อพื้นที่และบริเวณที่ผูกพันอยู่ในปัจจุบันเชื้ออำนาจต่อการประกอบอาชีพ เนื่องจากอยู่ใกล้ตลาดสด สถานที่ศึกษา สถานที่ราชการ และย่านชุมชนเมืองที่มีความเจริญนับได้ว่าชุมชนเรือนแพเป็นชุมชนกลางใจเมืองที่ราคาการอยู่อาศัยถูกมากเมื่อเปรียบเทียบกับย่านพักอาศัยในบริเวณเดียวกัน นอกจากนี้บางกลุ่มไม่ต้องการเคลื่อนย้ายเนื่องจากอยู่ใกล้ญาติพี่น้องสามารถช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้

การเพิ่มปริมาณของผู้ที่ไม่ต้องการย้ายนั้น เหตุผลจากความล่าช้าในการดำเนินการโครงการเคลื่อนย้ายชุมชนชาวแพ การขาดการประสานงานระหว่างหน่วยงานราชการและชุมชนชาวแพ ทำให้ชาวแพกลุ่มนี้รู้สึกว่าการย้ายขึ้นบกก็ไม่ได้ช่วยทำให้คุณภาพชีวิตของพวกเขาดีขึ้นหรือมีความมั่นคงขึ้น เนื่องจากการย้ายไปอยู่ที่สาธารณะคลองโคกข้างตามโครงการเคลื่อนย้ายฯ ของทางจังหวัด ทำให้พวกเขาต้องเป็นหนี้สินเพิ่มขึ้น และบ้านที่พวกเขาผ่อนส่งไป ก็ยังไม่ได้รับการยืนยันในกรรมสิทธิ์ ชาวแพส่วนใหญ่มีความกังวลว่าอาจถูกไล่ที่ไปอยู่ในที่ไกลกว่าที่เดิมอีก

ในประเด็นปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม จากการศึกษพบว่าชาวแพร้อยละ 100 ยังคงถ่ายของเสียลงสู่แม่น้ำน่านโดยตรง แต่จากการสำรวจทัศนคติดังกล่าว พบว่ากลุ่มชุมชนชาวแพมิได้มีทัศนคติทางลบต่อเรื่องดังกล่าวเนื่องจากมองว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์ และเป็นวิถีชีวิตที่เป็นมาแต่ดั้งเดิม ความรู้สึกต่อต้านของชาวแพที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ก่อให้เกิดปัญหามลภาวะนั้นมากกว่าร้อยละ 50 รู้สึกไม่พอใจเนื่องจากเห็นว่าประชาชนที่อาศัยอยู่ในเมืองเป็นผู้ทิ้งน้ำเสียจากเมือง ทั้งเมืองลงสู่แม่น้ำโดยตรงโดยไม่ผ่านกระบวนการบำบัดน้ำเสีย

นอกจากนี้ร้อยละ 30 ยอมรับว่าชาวแพมีส่วนในการก่อกมลภาวะลงสู่แม่น้ำน่านบ้างแต่ไม่ควรจะกล่าวว่าแม่น้ำน่าน อยู่ในสภาพวิกฤตเพราะชาวแพเนื่องจากเหตุผลเดียวกับกลุ่มแรก และร้อยละ 10 รู้สึกเสียใจต่อการถูกกล่าวว่าเป็น ผู้ทำให้เกิดมลภาวะทางน้ำ

คณะวิจัยมีความคิดเห็นว่า ควรให้มีการเคลื่อนย้ายกลุ่มสมาชิกชุมชนเรือนแพที่สมัครใจและอนุรักษ์ ปรับปรุงส่วนที่ต้องการอยู่ พร้อมทั้งมีศักยภาพพอที่จะช่วยเหลือตัวเองได้ในระดับหนึ่งการปรับปรุงสภาพแวดล้อม เพื่อให้สมาชิกในชุมชนเกิดความรัก ความผูกพันต่อชุมชนของตนและให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงาม ตลอดจนลดปัญหามลภาวะที่เกิดขึ้นโดยแผนงานดังกล่าว ส่วนการปรับปรุงคุณภาพชีวิต เพื่อแก้ไขปัญหาความ ด้วยโอกาสของสมาชิกในชุมชนซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้มีรายได้น้อย ผลสำเร็จของโครงการย่อยในแผนงานนี้จะส่งผลกระทบทางบวกแก่แผนงานปรับปรุงสภาพแวดล้อม นอกจากนี้ยังควรมีการปรับปรุงระบบสาธารณสุขโรคต่าง ๆ ของ ชุมชนให้มีความเหมาะสมมากขึ้น

2.4.2-จ. วัฒนา กุเล็ก ได้ศึกษาวิถีชีวิตของชาวเรือนแพ และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของชุมชน ชาวเรือนแพในลำน้ำน่าน จังหวัดพิษณุโลก การศึกษาเลือกกลุ่มเรือนแพบริเวณหน้าโรงเรียนเฉลิมขวัญสตรี มี จำนวนประชากรเรือนแพ 71 หลังคาเรือน จากการศึกษาวิจัยได้ข้อสรุปคือ ชุมชนเรือนแพเป็นชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ใน แม่น้ำน่าน และติดกับหย่อมใจกลางเมืองพิษณุโลกชาวเรือนแพมีความสัมพันธ์กับชุมชนเมือง ซึ่งเป็นแหล่งงาน ของชุมชน กับชุมชนเรือนแพซึ่งเป็นแหล่งที่พักอาศัย บ้านเรือนแพมีบทบาทที่สำคัญต่อวิถีชีวิตทางสังคมของชุมชน เจ้าของเรือนแพจะมีหน้าที่ซ่อมแซม บำรุงรักษา ด้วยการเคลื่อนย้ายเรือนแพตามระดับน้ำขึ้นน้ำลงและการเปลี่ยน หรือหมุนลูกบวบแพไม้ไผ่ ซึ่งสร้างแบบแผนความสัมพันธ์โดยการร่วมมือช่วยเหลือตอบแทนซึ่งกันและกันระหว่าง สมาชิกของชุมชน และยังมิอิทธิพลต่อการจัดระบบทางสังคมของชุมชนเรือนแพคือ แบบแผนการจอดเรือนแพ สิทธิ การครอบครองพื้นที่ริมตลิ่ง ความร่วมมือแลกเปลี่ยนแรงงานแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกทำให้เกิดกลุ่ม ทางสังคม คือกลุ่มครอบครัวและเครือญาติ กลุ่มเพื่อนบ้าน กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงาน กลุ่มหาปลา กลุ่มค้าขายปลา แห่ง และกลุ่มฝึกฝายทางการเมืองการปกครอง ซึ่งสัมพันธ์ภาพระหว่างกลุ่มทางสังคมที่มีต่อกันทำให้เกิด โครงสร้างทางสังคมของชุมชนและเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของชุมชน การตั้งถิ่นฐานของชุมชน ในแม่น้ำน่าน และการขยายตัวของธุรกิจร้านอาหารภายในชุมชน ได้สร้างผลกระทบด้านภาพลักษณ์ต่อชุมชนว่า เป็นชุมชนที่สร้างปัญหามลภาวะทางน้ำ นอกนั้นการประกอบอาชีพต่าง ๆ ของชาวเรือนแพยังเป็นการเอื้ออำนวย ต่อระบบของชุมชนเมืองพิษณุโลก

2.4.3 การศึกษาเพื่อการอนุรักษ์ชุมชนริมน้ำคลองดำเนินสะดวกจังหวัดราชบุรี

วิทยานิพนธ์หัวข้อ วิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี (พรรณทิพย์ เปี่ยมพุดธา กุล , 2537)

เป็นการศึกษาเพื่อกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวกโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ดำรงไว้ซึ่งรูปแบบและวิถีชีวิตของชุมชนน้ำที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ และเสนอแนะมาตรการด้านกฎหมายและ แผนงานเพื่อให้การอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวกให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ โดยใช้วิธี อนุรักษ์รูปแบบชุมชนริมน้ำทั้งทางกายภาพและเอกลักษณ์วัฒนธรรมเฉพาะท้องถิ่น เช่น ชุมชนชาวสวน เมืองริมน้ำ ตลาดน้ำ วิถีชีวิตและกิจกรรมต่าง ๆ ทางน้ำ ซึ่งในทางกายภาพนั้นจะคำนึงถึงแก่ชุมชนชาวสวนเป็นปัจจัยหลัก และ ยังพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของแหล่งที่อยู่อาศัยในกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าที่มาค้าขายยังตลาดน้ำ โดยพิจารณาถึง

สภาพปัจจุบันจาก การวางอาคาร กับลำคลอง, รูปแบบการใช้ที่ดิน, ระบบถนน โครงข่ายของถนนที่เข้าถึงพื้นที่, ระบบสาธารณูปโภค

ในการกำหนดแนวทางพัฒนาเพื่อการอนุรักษ์รูปแบบชุมชนน้ำนั้น จะทำการจัดระบบโครงข่ายคมนาคม ความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบชุมชนนั้นคือ การมีระบบโครงข่ายทางน้ำเป็นโครงสร้างหลักของชุมชน แต่ปัจจุบันอิทธิพลของการคมนาคมทางบกมีความสำคัญขึ้นมาแทนที่ทางน้ำ ทำให้ชุมชนพึ่งพาทางน้ำในการคมนาคมขนส่งน้อยลง ผลต่อเนื่องคือการละทิ้งความหมายของเส้นทางน้ำ การจัดระบบโครงข่ายคมนาคมจึงมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนาถนนและทางน้ำให้สอดคล้องกัน โดยจัดระบบคมนาคมทางน้ำให้เป็นทางสัญจรหลักภายในชุมชน โดยส่งเสริมการคมนาคมทางน้ำควบคู่กับการคมนาคมทางบก ด้วยการพัฒนาคลองแยกซอยต่าง ๆ เป็นเส้นทางย่อยเชื่อมต่อกับเส้นทางรถยนต์ เพื่อใช้เส้นทางน้ำเหล่านี้เป็นทางสัญจรภายในชุมชน นอกจากนี้ยังต้องมีการจัดระเบียบการใช้ที่ดิน เพื่อสนับสนุนให้เกิดการอนุรักษ์สภาพชุมชนเกษตรดั้งเดิมและรักษาความสัมพันธ์ของตลาดน้ำไว้ รวมไปถึงการให้การสนับสนุนชุมชนชาวสวน, รมรงค์รักษาสภาพน้ำ และสภาพแวดล้อม ,จัดทัศนศึกษาทางน้ำ เช่น โครงการล่องเรือในคลองที่มีประวัติศาสตร์ในอดีต

ส่วนในเชิงการอนุรักษ์นั้นจะทำการอนุรักษ์เมืองริมน้ำโดยการพิจารณาจากลักษณะเฉพาะของการวางอาคารเมืองริมน้ำที่ยาวต่อเนื่องกันโดยตลอด เพื่อการรักษาสภาพเดิมของชุมชนที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และชีวิต เศรษฐกิจของชุมชนน้ำ ผนวกกับการพิจารณาสภาพปัจจุบันของรูปแบบอาคาร เช่น ความสูง จำนวนชั้น วัสดุ โครงสร้างของอาคาร กิจกรรมการใช้ที่ดิน เป็นต้น

นอกจากการพิจารณาถึงแนวความคิดที่เกี่ยวข้องต่างๆ การศึกษาครั้งนี้จะต้องพิจารณาถึงแง่กายภาพ และประวัติศาสตร์ของชุมชนเรือนแพในพื้นที่ศึกษาอีกด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย